

Prof. dr DRAGOLJUB NEŠIĆ, Ekonomski fakultet, Sarajevo

IDEJNA BAŠTINA KLASICIZMA I NJEZIN UTICAJ NA DALJI RAZVOJ POLITIČKO-EKONOMSKE MISLI

I

Analizirajući idejnu baštinu klasicizma, tj. fond onih bitnih konceptata koji karakteriziraju klasično učenje i koji su zajednički piscima ove škole, ograničit ćemo se na analizu učenja dvojice glavnih reprezentanata, Smita i Rikarda. Klasična politička ekonomija u djelima ovih pisaca, napose djelima Rikarda, dosegla je svoj naj-savršeniji, najpotpuniji oblik. Oni su »njeni najbolji predstavnici« (Marks).

Na prvi pogled, moglo bi se reći da između te dvojice pisaca ima znatnih razlika, napose u pogledu primjenjivanih metoda, što onda mora nužno da vodi i različitosti stavova prema pojedinim pitanjima ekonomske teorije. Tako se često ističe, s jedne strane, Smitov smisao za historijsko, koji se odražava na višestrukost njegovih teoretskih rješenja, na vremensku neuniverzalnost njegovih kategorija, te, s druge strane, Rikardov naglašeni apstraktno-deduktivni metod iz kojeg rezultiraju teoretska uopštavanja koja računaju na apsolutno važenje, kako vremenski, tako i prostorno. Nadalje, često se ističe različitost njihovih pogleda na budućnost, različitost njihovih shvatanja o perspektivama društveno-ekonomskog sistema koji su oni nastojali da teoretski obuhvate, da racionalno analiziraju i generaliziraju. Stoga ponekad ovu dvojicu pisaca i suprotstavljaju jednog drugome: jednoga smatraju optimistom, a drugog pesimistom u političkoj ekonomiji (na primjer: Ch. Gide — Ch. Rist, *Histoire des doctrines économiques*).

Ove razlike, ako se ne ide za tim da se one potenciraju, više su prividne negoli suštinske. Premda za historijski pristup Smit pokazuje više smisla od Rikarda, i on je u suštini apstraktno-deduktivan mislilac, isto tako kao i Rikardo. Ne polazi li i on od nekoliko osnovnih postulata, à priori prihvaćenih, kao, na primjer: egoistične

prirode čovjeka kao privrednika i njegove sposobnosti da se racionalno ponaša pri donošenju privrednih odluka, djelovanja prirodnih zakona u privrednoj oblasti koji svojom unutrašnjom snagom uravnotežavaju privredna kretanja i reguliraju cijeli privredni život, itd.? Nisu li ovi postulati prihvaćeni od Smita, isto tako kao i od Rikarda, kao nešto dato, po sebi razumljivo, nešto notorno? Nije li stoga Smitov pristup isto tako aprioran, apstraktno-deduktivan, kao i Rikardov? Nadalje, razlike u pogledima na budućnost sistema takođe ne treba suviše dramatisirati. Smit je, bez sumnje, optimist; ali, ni Rikardov pesimizam ne vodi ga ozbiljnijoj sumnji, kad je kapitalizam u pitanju. Potrebno je samo ukloniti »vanjske« smetnje sistemu, tj. preostatke starog feudalnog društva, drugim riječima, stati na kraj porastu zemljišne rente i ekonomskopolitičkoj prevlasti zemljišnih vlasnika, potrebno je inauguirati u vanjskoj trgovini koncept slobodne trgovine kao jedino »prirodan« koncept, pa nema više nikakve smetnje za makar hiljadugodišnje carstvo kapitalističke ekonomije. Nije li, po Rikardu, kapitalistička privreda sposobna za neograničenu akumulaciju, dakle, za neograničeni rast? Ne prihvata li on Sejov zakon tržišta, ne oponira li on Maltusovim tezama o nedovoljnoj potrošnji koja stoji na putu nesmetanoj reprodukciji? Nisu li baš tim jasno obilježeni njegov optimistički stav i vjera u nesmetano i vremenski neograničeno funkcionisanje kapitalističkog sistema?

Sve ovo pokazuje da su razlike između ove dvojice pisaca nebitne. Naprotiv, mnoštvo zajedničkih koncepata, napose onih koji su bitni za njihove teoretske sisteme, ukazuje — kao što ćemo pokazati tokom dalje analize — na opravdanost našeg shvatanja da oni čine jednu te istu »školu« ekonomskog teoretiziranja; stoga je opravdano njihova shvatanja izlagati kao jedan te isti, jedan jedinstveni sistem ekonomskog rezonovanja.

Upućujemo na istovjetan stav E. Rola u njegovoj »Historiji ekonomske misli«:

»Ništa ne može biti više različito nego njihovi planovi, metode ili stil. Ipak, uza sve te razlike, njihove su dodirne tačke toliko suštinske, da njihova imena moraju ostati zauvijek povezana u povijesti ekonomske misli«¹.

Kapitalizam je takav privredni sistem koji počiva na racionalnim konceptima; on je sprega nauke i privrede, on je zasnovan na uvođenju racionalnih koncepata u privredne procese. On je takav počev od svog najranijeg, tj. merkantilističkog perioda, pa do današnje moderne ekonomije zasnovane na najnovijim dostignućima egzaktnih i društvenih nauka, dakle, utemeljene na najviše mogućem stepenu racioniranja.

Ovo racioniranje privrednih procesa, koje nam donosi kapitalizam, značilo je prekid s tradicionalnim načinom privređivanja, koji je počivao na ustaljenim navikama, na običajima, te stoga bio

¹ Eric Roll: Povijest ekonomske misli, Zagreb 1956., str. 113.

inertan, teško prijemčiv za uvođenje novoga. Razbijajući tradicionalni način privređivanja (koji bismo mogli najbolje karakterizirati poznatom narodnom izrekom: teši kotac kao otac!), tj. razbijajući ukorijenjene običaje i navike u privrednim procesima, napose u procesu proizvodnje, kapitalizam je privredu zasnovao na racionalnoj spekulaciji, otvorivši tako širom vrata promjenama i inovacijama. U prvom redu, u privredne poslove uvodi se računanje, matematika. Kretanje kapitala znači kvantitativno uvećavanje; ovo zahtjeva računsko praćenje privrednih procesa; da li će $N-R-N'$ zaista završiti s N' , to ćemo znati tek onda ako pratimo kretanje kvantiteta našeg prvotno uloženog N . Znači, ako računamo. Tradicionalna privreda, naturalna privreda seljakova, pa čak i prosta robna proizvodnja zanatlijska bile su usmjerene prvenstveno na pribavljanje materijalnih dobara potrebnih za život; naravno, ne mislimo tvrditi da je ovakvo privređivanje vođeno bez ikakve računice; seljak je morao znati koliko mu žita treba za hranu, koliko za sjeme; zanatlija je morao znati koliko je potrošio sirovina, koliko rada, itd., da bi mogao odrediti cijenu svojoj robi ili usluzi. No ovakvo računanje još ne znači zasnovati privredne procese na matematici kao nauci. Matematika je nauka koja operira apstraktnim veličinama, tj. brojevima; nju ne zanima da li 5 znači 5 metara platna ili 5 mjeica žita. Uvođenje matematike u ekonomiju dolazi tek s kapitalizmom, jer tek kapitalistička privreda vrši obračune u čisto apstraktnim veličinama, tj. u vrijednosti izraženoj u novcu, u cijenama, dakle. Sve, sva ulaganja, ma o kakvim se naturalijama radilo, kao i svi rezultati, ma kakav naturalni oblik imali, izražava se isključivo novčano. Kretanje kapitala se mjeri novčano, u čistim kvantitetima, bez obzira koji se konkretni kvaliteti iza toga kriju. Stoga je tek kapitalistička privreda zasnovana, od samog svog početka, tj. od perioda trgovačkog i zelenišnog kapitalizma, na primjeni nauke i naučnih metoda, konkretno matematike, u privrednim procesima. To se manifestuje u izdvajanju i osamostaljivanju posebnih funkcija u procesima privređivanja, na primjer: knjigovodstva. Prerasntanjem trgovačkog kapitalizma u industrijski, racionalizacija privrednih procesa dobija na zamahu: utemeljene na razvoju fundamentalnih nauka (matematike, fizike, kemije, biologije itd.) razvijaju se razne grane tehnike i primjenjuju u proizvodnim procesima, stalno polazeći od privrednog kalkulusa kao svoje baze. Kretanje kapitala od $N-R-N'$ prelazi u sve složenije oblike koji zahtijevaju sve rafiniranije, racionalno sve savršenije metode praćenja. Racionalizacija, koja je bitna za kapitalizam, usavršava se tokom njegovog razvoja.

Racionalizam je pobuna ljudskog duha protiv autoriteta i protiv rutine; protiv autoriteta na području rezonovanja, a protiv rutine na području postupaka, tj. djelovanja. On je ideološka komponenta pobune buržoazije protiv feudalizma, apsolutne monarhije i religijske doktrine, s jedne strane, te protiv tradicionalnih načina ponašanja (pa tako i tradicionalnih metoda privređivanja), s druge. U

građanskoj filozofiji on počinje s Dekartom; dobija razmah u razvitku egzaktnih nauka, a zatim se prenosi s područja egzaktnih na područje društvenih nauka, pa i ekonomije.

Čovjekova vjera u samog sebe, u svoje sposobnosti da snagom svog uma može da spozna, da donosi sudove, da zaključuje, zasnivala se na uvjerenju da su svi fenomeni koje mi svojim čulima zapažamo među sobom zakonomjerno povezani; sve što se u prirodi zbiva, temelji se na nekakvim, prirodi imanentnim, zakonima; naš um nam daje mogućnost da te zakone spoznamo, tj. da logički vezujemo uzroke s posljedicama; zakonomjernost je shvatana kao određena relacija uzroka i posljedica. Ako bi se svijet prihvatio kao zbir slučajnosti, kao hrpa nepovezanih pojava, pokušaj racionalnog spoznavanja bio bi iluzoran.

Stoga racionalizam dobiva svoj smisao jedino uz dalji, prateći filozofski koncept: da svijetom vladaju prirodni zakoni, prirodna zakonomjerna kretanja; pod zakonomjernim kretanjima shvatao se ustaljen odnos uzroka i posljedica. Takav filozofski stav nazivamo naturalizmom.

Na postojanje prirodnih zakona, tj. ustaljenih odnosa uzroka i posljedica, upućivali su mislioce rezultati prirodnih nauka, koji su provjeravani nizom eksperimenata i odgovarajućim mjerenjima; eksperimentalno-kvantitativne metode prirodnih nauka pružale su bazu za donošenje zaključka o postojanju prirodnih zakona u vanjskom svijetu.

(Ovdje ne bih želio da ulazim u razmatranja opravdanosti naturalističkih koncepata, napose shvatanja prirodnog zakona kao kauzalnog neksusa, kao ustaljenog uzroka i posljedica, sa stanovišta savremenih dostignuća prirodnih nauka. Ovdje izlažem shvatanje naturalističke filozofije sa stanovišta važećih u vrijeme nastanka ovog filozofskog pravca).

Dalji je put zaključivanja bio slijedeći: čovjek je takođe dio prirode; svaka druga individua za mene je vanjski svijet; prema tome, unutrašnji život čovjeka (psihičke pojave) kao i relacije između ljudi (društvene pojave) takođe su integralni dio prirode. Zašto onda i za ova područja, psihičkog i društvenog života, ne bi vrijedila teza o postojanju prirodnih zakona koji ih reguliraju, kao što važi za područje vanjskog, fizičkog svijeta?

Racionalističko-naturalistička koncepcija prirodnog zakona, utemeljena na dostignućima fizičkih nauka, prenosi se na područje društvenih nauka. Tako Monteskie uvodi pojam »prirodnih zakona« na područje političkih odnosa; Kont shvata sociologiju kao »socijalnu fiziku«; Kene govori o »prirodnom poretku« u privredi. Ruso, govoreći o moralnoj komponenti čovjekovoj, govori o »prirodno dobrom divljaku« (»Emil«), kojeg kvari civilizacija; u pravnoj nauci ova su stanovišta izražena u školi prirodnog prava; Ruso na prirodno-pravnim shvatanjima zasniva svoje učenje o društvu kao rezultatu »društvenog ugovora« slobodnih pojedinaca; društvo mu je

izraz »opšte volje« njegovih članova, itd. Napominjemo da je racionalistička doktrina, u svojim raznim primjenama, dovodila do protivurječnih stavova. Tako se organizirano društvo shvata kao rezultat društvenog ugovora (Ruso), tj. slobodnog odlučivanja ljudi da se udruže, prenoseći neke od svojih prirodnih sloboda na organiziranu zajednicu, jer to odgovara njihovim razumno shvaćenim interesima. Dakle, društvo se koncipira kao rezultat slobodnog ljudskog odlučivanja. Istovremeno se društveni odnosi, tj. relacije koje nastaju među članovima tog slobodnom voljom formiranog društva, regulišu prirodnim zakonima koji su im imanentni, tj. zakonima nezavisnim od ljudske slobodne volje. Dok je društvo rezultat slobodnog ljudskog odlučivanja, društveni odnosi se izuzimaju iz domena reguliranja slobodnom ljudskom voljom.

Ovakvo racionalističko-naturalističko shvatanje privrednih zakona kao prirodnih zakona dominira u klasičnoj političkoj ekonomiji, i ono će se u političko-ekonomskoj nauci, uz manje ili više značajna odstupanja i oponiranja pojedinih pisaca i škola, zadržati sve do danas.

To je jedan od najznačajnijih bitnih stavova klasične političke ekonomije.

Uvođenje koncepta racionalističko-naturalističke filozofije u političku ekonomiju rezultiralo je nizom teoretskih i praktičnih konzekvencija.

Shvatanje da privredom vladaju prirodni zakoni nužno je vodilo zaključku da se privredna kretanja uravnotežavaju sama od sebe, da se vrše bez zastoja i unutrašnjih napetosti, kolotečinama koje im je priroda postavila. Ovakvo rezonovanje ne ostavlja mjesta za sumnje u ispravnost privrednog mehanizma i u mogućnost da on zataji. Sve je to unaprijed odredila i usmjerila »nevidljiva ruka« (Smit) koja se krije iza naših privrednih postupaka i iza reakcija privrede na naše postupke. Sukob ličnog i društvenog interesa na privrednom području — koji bi zahtjevao interveniranje i usmjeravanje — isključen je samim shvatanjem prirodnog poretka u privredi koji, zato što je prirodan, isključuje potrebu, pa i mogućnost, korigiranja.

Tako se od koncepta prirodnog poretka dolazi do shvatanja tog poretka kao jedino mogućeg, jedino ispravnog: on je racionalan, jer je prirodan; on je dobar, jer je jedino moguć; racionalno i prirodno potvrđuje se i kao moralno ispravno.

Budući da je zasnovan na prirodnim zakonima, privredni poredak besprijekorno funkcioniše; tako se optimizam i harmonističko shvatanje javljaju kao logična konzekvencija racionalističkog naturalizma. Povjerenje u sposobnost privrede da se samoregulira, dakle, u privredni automatizam, sastavni je dio klasičnog učenja, jedan od njegovih bitnih ekonomsko-filozofskih konceptata koji logično proizlazi iz osnovnog filozofskog stava klasicizma.

Racionalističko-naturalistička filozofija klasicizma logično vodi određenim praktičnim, ekonomsko-političkim zaključcima.

Shvatanje da prirodne zakonomjernosti protežu i na usmjerenje privrednih kretanja nužno vodi negiranju državne intervencije u privredi, dakle, negaciji prakse karakteristične kako za feudalizam, tako i za merkantilističku ekonomsku politiku ranog kapitalizma; ekonomska se politika temelji na antimonopolističkim koncepcijama, tj. na koncepcijama slobodne konkurencije i slobodne trgovine. Francuska revolucija 1789. značila je kraj političkom monopolu feudalaca, na kojemu se temeljio njihov povlašteni ekonomski položaj; američka revolucija, krunisana Deklaracijom o nezavisnosti 1776, značila je debakl monopolističko-kolonijalne politike merkantilizma. Iste godine, 1776, pojava Smitovog »Bogatstva narada« znači poraz i kraj monopolističkih koncepcija u ekonomskoj teoriji i ekonomskoj politici.

Liberalizam, kao rezultat racionalističko-naturalističkih shvatanja, odrazio se na svim područjima društvenog života, a naročito u politici i ekonomiji. Shvatanje da je čovjek sposoban da svojim razumom obuhvati svijet i usmjeri svoja ponašanja ima za nužnu pretpostavku da je čovjek slobodan na oba navedena područja: mišljenja i djelovanja. Sloboda misli i akcije, liberalizam, ide uporedo s racionalizmom.

Liberalizam je ulazio u ideološki arsenal i onih građanskih ekonomista koji su branili tezu suprotstavljene mu ekonomske politike, tj. protekcionizma i intervencionizma, dakle, koji su oponirali ekonomsko-političkim konzekvencijama učenja klasične političke ekonomije. List i Keri jasno su isticali da je teza slobodne trgovine na području vanjskotrgovačke politike, gledana apsolutno, potpuno ispravna; samo u postojećim okolnostima nejednakih snaga partnera ona ide na štetu slabijih, pa je ovi moraju za izvjesno vrijeme nadomjestiti tezom intervencionističkog protekcionizma. Dakle, ispravnost samog liberalističkog koncepta nije dovođena u pitanje, već samo mogućnost njegove primjene. Na području unutrašnje trgovine ni List ni Keri nikad nisu dovodili u sumnju liberalistički koncept slobodne konkurencije; štaviše, List traži stvaranje velikog carinskog područja i ukidanje lokalnih carinskih barijera baš u ime principa slobodne konkurencije.

Racionalizam u filozofiji i liberalizmu u politici idu nužno sa individualizmom u političkoj filozofiji. Proces mišljenja je uvijek individualan; tek ako je individualan, onda je slobodan. Liberalizam i individualizam su lice i naličje jedne te iste socijalne filozofije.

Liberalizam i individualizam je, dakle, osnovni ekonomsko-politički koncept klasične političke ekonomije, koji logično proizlazi iz njezinog racionalističko-naturalističkog filozofskog stava. On se odražavao kroz dva osnovna stava klasične škole: slobodne konkurencije na unutrašnjem i slobodne trgovine na vanjskom tržištu. Možemo ga smatrati racionalizacijom konkurentnog kapitalizma; stoga je razumljivo što se pojavio kao opozicija merkantilističkoj politici i što se počeo gubiti s prerastanjem konkurentnog kapita-

lizma (kapitalizma laissez-fairea) u monopolni kapitalizam, da bi bio negiran realnošću savremenog državnog kapitalizma. No, iako je prerastanje konkurentnog kapitalizma u monopolni značilo izbijanje temelja na kojima je počivala doktrina liberalizma i individualizma, koncepti liberalizma i individualizma kako u političkoj, tako i u ekonomskoj doktrini građanske klase zadržali su se gotovo do juče; u političkoj ekonomiji kejnzijanstvo znači njihovu negaciju, iako ono nastoji da pokaže kako se radi samo o ograničavanju radi održavanja.

Liberalizam i individualizam u političkoj i ekonomskoj doktrini — u ovoj posljednjoj inauguriran od strane klasične škole političke ekonomije — proizilazili su iz praktičnih potreba i zahtjeva građanske klase za vlastitom afirmacijom. Oni su samom svojom sadržinom značili negaciju doktrine i prakse »starog režima«, feudalizma; oni su sadržavali slobodu privrednog djelovanja za buržoaziju i slobodu narodnih masa od do tad postojećih feudalnih veza. Slobodan kapitalist i slobodan radnik pretpostavke su funkcioniranja kapitalističkog sistema; naravno, pojam slobodnog radnika dobio je jedan specifičan smisao: slobodan od feudalne zavisnosti, ali slobodan i od vlastitih sredstava za proizvodnju, u prvom redu od zemlje. Još je jedna sloboda bila neophodna za razvitak sistema: sloboda mišljenja, na kojoj se temeljio napredak nauke, na kojem su se opet temeljila tehnološka usavršavanja privrednih procesa; resmosmo da kapitalizam znači racionalizaciju privređivanja.

Naturalistička filozofija i liberalno-individualistički koncepti odrazili su se u klasičnoj političkoekonomskoj tezi o egoizmu kao osnovnom ekonomskom motivu. Čovjek je po svojoj prirodi takav da, djelujući na privrednom području, prvenstveno ide za vlastitim ličnim interesom; njega kao privrednika pokreće njegov egoizam. Čovjek — privrednik uvijek štiti svoj vlastiti interes, a budući da je razumno biće, to sâm najbolje znade kako će ga štititi. Klasična je škola vrlo nepovjerljiva prema altruističkim namjerama ljudi kao privrednika; Smit sa ironijom govori o trgovcima koji ističu da im je pri njihovom poslovanju na umu opšte dobro; takvu vrst privrednika on smatra najpokvarenijom vrstom lopova. Teza o privredniku kao egoisti, takvo shvatanje prirode čovjeka kao privrednog faktora, karakteristično za klasičnu političku ekonomiju, najbolja je potvrda njezinog »naučnog poštenja« (Marks); ona ne ide za filistarskim izigravanjem sveca tamo gdje svecima nije mjesto: u vođenju kapitalističkih poslova. Ova je teza najsnažniji argument za stanovište da je klasična politička ekonomija u svojim stavovima objektivna, da njezin stav prema sistemu koji analizira nije apologetski.

Individualizam i odatle proizlazeći hedonizam (shvatanje da je pribavljanje vlastitog zadovoljstva osnovni pokretač, osnovni motiv čovjekovog djelovanja) baština su, dakle, koju nam je ostavio klasicizam. To je značilo odbijanje da se u ekonomiju unosi morali-

sanje, odbijanje da se hladna i nezainteresirana naučna analiza namodjesti svetačkim prenemaganjima. Kasnije je ovakav stav klasičara izazvao spor o prirodi političko-ekonomske nauke: može li ona biti nauka *stricto sensu* ili su u njoj obavezna moralna vrednovanja, koja joj daju normativan karakter?

Shvatanje da je egoizam osnovni prirodni motiv čovjeka-privrednika, izričito naglašavano kod Smita, a očito pretpostavljeno kod Rikarda, postavlja pitanje usaglašavanja ličnog i društvenog interesa. Ovo pitanje u klasičnoj političkoj ekonomiji riješeno je u okvirima njezinog opšteg filozofskog koncepta, tj. naturalizma. U prirodi je tako sve uređeno da se sva trvenja, sve suprotstavljene snage na koncu konca među sobom potiru i kao rezultat proizilazi opšte dobro. Umjesto da privrednički egoizam vodi klasičnu ekonomiju tezi o ratu svih protiv sviiju, on se završava optimističkim shvatanjem o opštoj društvenoj harmoniji, shvatanjem o glatkom funkcioniranju društveno-ekonomskog mehanizma. Koji je osnov takvog zaključka? Svakako, vjera u prirodni zakon koji uravnotežuje sile u sukobu. A koji je to zakon, koji je to mehanizam čije djelovanje ima takav učinak? To je zakon, odn. mehanizam konkurencije; ona je ta »nevidljiva ruka« koja suvereno upravlja privrednim svijetom, koja sprečava da ga ne izbace iz ravnoteže naša egoistička džilitanja.

Individualističko-liberalistički koncepti klasične političke ekonomije sadržavali su neke unutrašnje suprotnosti, imanentne logične kontroverzije, koje su bile, u stvari, ideološki odraz proturječnosti sadržanih u kapitalističkom načinu proizvodnje i u kapitalističkom društvenom sistemu još od samih njegovih početaka. Individualizam na području političke doktrine vodio je zahtjevu za opšte pravo glasa, a opšte pravo glasa vodilo je vladi većine, dakle, značilo negaciju individualnih volja. Stoga nije čudno što je Rusoova ideja o »volonté générale«, taj osnovni koncept građanske demokratije, zabrinjavala ne jednog branioca ličnih sloboda. Na području ekonomske doktrine individualizam vodi nesmetanoj ekonomskoj afirmaciji pojedinaca, dakle bogaćenju onih koji to umiju; bogaćenje na jednoj strani nužno ima, kao pandan, siromaštvo na drugoj, jer se veći dio kolača može prigrabiti tek uz pretpostavku da neko drugi dobije manji. Dakle, afirmacija ekonomske slobode jednih značila je negaciju ekonomske slobode drugih.

Ne samo što je kapitalizam, zasnovan na konceptima liberalističkog individualizma, vodio logikom svog razvoja negaciji ovog koncepta; on je od samog svog začetka sadržavao u sebi tu protivrječnost, jer se konceptualno temeljio na monopolističkoj poziciji kapitalističke klase, tj. na monopolu kapitalista, vis-à-vis radnicima, nad sredstvima za proizvodnju. Antimonopolistička doktrina temeljila se, dakle, na monopolističkoj praksi.

Kao što ćemo pokazati u toku daljeg razmatranja, klasična je ekonomija gledala na ekonomske procese kao na objektivna kreta-

nja; ekonomske kategorije i ekonomski zakoni, napose pojam vrijednosti kao bazični teoretski pojam, koncipirani su kao postojeći nezavisno od subjekata i njihovih procjena. Takav stav rezultirao je logično iz naturalističke filozofije klasicizma: privredni zakoni su prirodni zakoni, neka vrst specifičnih fizičkih zakona; kao takvi oni postoje van subjekta i nezavisno od subjekta; štaviše, i sam subjekt je shvaćen kao dio fizičkog svijeta, jer je on kao privrednik usmjeren prirodnim motivom; taj prirodni motiv (egoizam) postoji nezavisno od volje i želja subjekata; ne određuju one njega, već on kao jedna prirodno dana konstanta usmjerava njih. Ovaj objektivizam klasicizma protivrječi, po mišljenju nekih ekonomskih pisaca², njegovom individualizmu; važnost individue i njezinih procjenjivanja gubi na značenju zbog koncepta o objektivno postojećim i važećim privrednim zakonitostima.

Ovakav stav ne bismo mogli da prihvatimo; objektivizam klasične političke ekonomije ni u kom slučaju ne mora značiti negaciju liberalizma ni individualizma, jer klasična škola, kao i Marks, nije koncipirala pojam slobodnog čovjeka kao čovjeka nezavisnog od djelovanja prirodnih zakona. Sloboda za klasicizam ne znači slobodu narušavanja prirodnih zakona, već slobodu ponašanja unutar okvira njihovog djelovanja; takva sloboda pretpostavlja, kao polaznu tačku, njihovo spoznavanje. Premda se klasični ekonomisti izrično ne izjašnjavaju o ovom pitanju filozofske naravi (problem slobodne volje), očito je iz svih njihovih stavova da za njih pojam slobode nije protivrječan postojanju objektivno važećih prirodnih zakonitosti — kako na području fizičkom, tako i na području društvenom.

Racionalističko-naturalistička filozofska osnova klasične političke ekonomije imala je još jedan logično dosljedan odraz, ovog puta na metodološkom području. Naime, racionalističko-naturalistička shvatanja imala su za posljedicu statički i nehistorijski pristup privrednim problemima, te dominaciju apstraktno-deduktivnog metoda u klasičnoj političkoj ekonomiji, što u suštini karakterizira ne samo Rikardove nego i Smitove stavove, premda ove posljednje u manjoj mjeri. Naime, ako privredom vladaju prirodni zakoni, ako se čovjek kao privrednik ponaša uslovljen prirođenim mu motivom — tad i ti zakoni i čovjek kao privredni faktor dobivaju izvjestan karakter stalnosti, nepromjenjivosti; smisao prirodnog zakona i jest u tom da dati uzroci redovito dovode do određenih posljedica; odstupanja nisu dozvoljena, jer bi se tada govorilo o slučajnoj, a ne zakonitostima. Ovaj karakter stalnosti, nepromjenjivosti prirodnog zakona daje takvom ekonomskom shvatanju privrede karakter statičnog i nehistorijskog shvatanja, kojemu je adekvatan apstraktno-deduktivni metod naučne analize.

² Vidi André Piettre: *Histoire de la pensée économique et analyse des théories contemporaines*, Paris, Dalloz, 1965, str. 57–58.

Prerastanje trgovačkog kapitalizma u industrijski teoretski se odrazilo u učenjima klasične političke ekonomije i njezinom kritičnom stavu prema merkantilističkoj doktrini. Klasična je škola, dakle, racionalizacija industrijskog kapitalizma, s tim što je Smitovo učenje racionalizacija njegovog manufakturnog, a Rikardovo njegovog mašinsko-fabričkog perioda. Ovo nam objašnjava važnost koju Smit pridaje podjeli rada kao faktoru povećavanja njegove produktivnosti i povećavanja društvenog bogatstva, s jedne strane, te mjesto koje u Rikardovom učenju dobiva promjena u sastavu kapitala, kao rezultat uvođenja mašina u proizvodni proces, s druge strane.

Promjena realnog kvaliteta kapitalizma, iz trgovačkog u industrijski, objašnjava nam prenošenje težišta istraživanja s prometnog na proizvodni proces, što je karakteristično za klasičnu političku ekonomiju. Proizvodnja i njezin promotor, kapitalistički preduzetnik, dolaze u prvi plan, ulaze u fokus ekonomsko-teoretskih i ekonomsko-političkih preokupacija.

Uz proces proizvodnje najuže je povezan proces raspodjele. Na koga i kako se dijeli ono što je u proizvodnom procesu stvoreno — to je prvo pitanje koje se samo od sebe, po logici stvari, nameće, čim je proizvodni proces dovršen. Trgovina, tj. proces realizacije sve više postaje »nužno zlo« sistema kapitalističke proizvodnje; stoga je razumljivo što proces razmjene (prometa) dobiva u sistemu klasične ekonomije sekundaran karakter. Rano razdoblje industrijskog kapitalizma trebalo je da kao osnovni privredni problem riješi problem proizvodnje, a ne realizacije robâ. Tržišta su još bila gladna, a proizvodne moći društva relativno nerazvijene. Stoga se pitanje razmjene i, s tim u vezi, pitanje potrošnje ne postavljaju u onom svjetlu koje će ih obasjati u kasnijim etapama kapitalističkog razvoja. Sve nam to objašnjava zašto su problemi procesa razmjene i potrošnje drugorazredni za klasičnu političku ekonomiju, zašto su joj primarna i centralna pitanja vezana uz proces proizvodnje i raspodjele.

Ovaj primat, koji se daje procesu proizvodnje, a koji je jedna od bitnih karakteristika klasične političke ekonomije, daje nam objašnjenje pristupa klasične škole problematici vrijednosti. Kao što je poznato, klasična je škola zastupala stanovište radne vrijednosti, odn. radno-troškovno stanovište, i ovaj je njezin koncept jedna od najznačajnijih kontribucija historiji ekonomske misli; ovo je učenje kasnije postalo fundament na kojem je izgrađena Marksova ekonomska teorija.

Zašto je klasicizam prihvatio upravo ovo rješenje problematike vrijednosti? Industrija, sa svojim ranije neslućenim perspektivama ekspanzije zasnovane na inovacijama što ih je sa sobom donosio progres nauke i tehnike, postala je očiti izvor prosperiteta jednog naroda. Historijske su činjenice to ubrzo pokazale: propadanje trgovačkih nacija (Španija, Holandija, italijanske državnice i sl.), a uspon industrijskih, u prvom redu Britanije. Nije li bilo logično, u

takvim okolnostima, tražiti izvor nacionalnog bogatstva, izvor svih ekonomskih vrijednosti, baš u tom, proizvodnom procesu? A šta je to »proizvodni proces«, kako se on vrši, u čemu se on sastoji? U ulaganju rada i kapitala, radi njihovog zajedničkog funkcioniranja, tj. radi njihovog zajedničkog proizvodnog trošenja. Odakle kapital? Iz štednje, vele klasici. A štednja je u stvari akumulirani rad, nepotrošeni rezultati ranijeg ljudskog rada. Tako se oba troška proizvodnog procesa, rad i kapital iz kojih rezultiraju sva društvena bogatstva, javljaju u posljednjoj liniji kao utrošci rada, sadašnjeg i prošlog. Sve vrijednosti, dakle, rezultiraju iz rada. Tako dolazi do radne teorije vrijednosti³.

³ Mladi kapitalizam karakteriziran je apoteozom rada na svim područjima socijalne doktrine. To se odrazilo i na religijskim shvatanjima tog vremena. Nasuprot ranijoj hrišćansko-katoličkoj tezi o asketskom životu, koji je bio lišen svake praktične svrhe i smisla a nalazio je svoj rezon u koncepciji „carstva nebeskog“, protestantizam ističe tezu rada i radne discipline kao moralno-vjerske dužnosti, kao najboljeg načina za sticanje „carstva nebeskog“. Luter svoje shvatanje o „Berufsaskeze“ (askezi koja se sastoji u predanom vršenju svog poziva, dakle, u predanom obavljanju poslova svog staleža) temelji na biblijskoj zapovjesti danoj čovjeku da je dužan „jesti hljeb svoj u znoju lica svoga“. Time verski koncepti i ponašana dobivaju praktičan oblik, postaju društveno svrsishodni u epohi formiranja kapitala i kapitalističkog načina proizvodnje.

Maks Veber je s pravom ukazivao na vezu između protestantizma i kapitalizma; njegova je bila greška što je pomiješao uzrok s posljedicom; nije protestantizam uzrokovao kapitalizam, već obratno. Međutim, ni protudjelstvo ne može se poricati, jer jednom formirana, nagradnja može da djeluje na dalji razvoj baze.

Ova „apoteoza rada“, karakteristična za rano razdoblje industrijskog kapitalizma, pored gornjeg objašnjenja, da se na radu temeljio privredni razvoj i bogatstvo naroda — može da se objasni i promjenom čovjekovog stava prema vanjskom svijetu, karakterističnom za razdoblje prelaska iz feudalnog srednjeg vijeka u buržoasko društveno uređenje. Tu je promjenu prvo naznačila renesansa. Pažnja srednjovjekovnog čovjeka granala se u dva pravca: prema transcendentnom (bog, život „na onome svijetu“) i introspektivnom (duhovni život, askeza, mistika); dostignuća u drugom smjeru imala su da osiguraju bolje šanse u onom prvom. Renesansa je bila prijelom; ona je čovjekovu pažnju uputila prema vanjskom svijetu, našavši za nove nazore gotov model u shvatanjima antike. Ne duša, već tijelo; ne unutrašnji, već vanjski fizički svijet; ne metafizička spekulacija, već naučna opservacija. Vanjski svijet, stvari koje nas okružuju i koje nam mogu da pruže niz ovozemaljskih zadovoljstava plijene pažnju. Kako možemo te vanjske stvari uvećati i poboljšati, učiniti ih ugodnijim i lepšim? Šta njih proizvodi? Ljudski rad i rezultati ljudskog rada, podrazumjevajući tu i umni rad; dakle, rad i mašine. Apoteoza rada i apoteoza mašine, čini nam se, karakteristični su uvijek za ono razdoblje ljudske historije, kad se pruži šansa da se iz jednog dugoročnog stagnantnog društveno-ekonomskog poretka pređe u nagli razvoj i promjene, dakle, šansa za naglo i revolucionarno poboljšanje standarda života. Čovjeku se čini da, u novim okolnostima, nema granica mogućnostima njegove akcije, tj. njegova rada, da mu je u tom Ikarovskom take-offu (uzletu) najbolji drug mašina. Ovakvi nazori karakteriziraju ne samo doba Smita i Rikarda; oni su i danas karakteristični za „mlade“ industrijske nacije. Sjetimo se samo Staljinovih teza o ulozi sredstava za rad u razvoju društva, teza koje podsjećaju na neku vrst pojednostavljenog ekonomizma, u smislu da se sredstva za rad tretiraju kao determinanta nezavisna od čovjeka, a proces društvenog razvoja kao „ekonomsko-tehnički automatizam“.

Porast industrijske proizvodnje, tim uslovljen porast narodnog bogatstva, koji proizilazi iz sve većih ulaganja živog i prošlog rada, javljaju se ljudima tog vremena kao objektivni procesi čija je realnost nezavisna od subjekata koji ih ocjenjuju. Proizvodnja i njezini rezultati su realno postojeći, s njima se subjekti susreću na tržištu kao već postojećim veličinama. Sve ovo rezultira objektivističkim shvatanjima privrednih kategorija i zakona; sve se izvodi iz jednog objektivno postojećeg procesa (proizvodnje) i objektivno mjerljivog utroška (rada i kapitala). Tako nam mjesto proizvodnje u ukupnosti privrednih procesa, karakteristično za ovaj period industrijskog kapitalizma, pruža objašnjenje objektivističkog poimanja kategorije vrijednosti. Promjenom kvaliteta kapitalističkog sistema, prelaženjem težišta s problema proizvodnje na problem realizacije i potrošnje, dolazi i do promjena u ideološkim odrazima kapitalističke realnosti: subjektivistička rješenja problematike vrijednosti potiskuju u građanskoj političkoj ekonomiji objektivističke radno-troškovne teorije⁴.

Rol u svojoj »Historiji« ukazuje na relacije radne teorije vrijednosti prema teoriji vlasništva koja je, kao kod Loka, integralni dio naturalističke filozofije. Prema Loku, u prirodnom stanju, tj. po samoj prirodi stvari, rad je jedini izvor i naslov vlasništva; tek su se tokom daljeg historijskog razvitka formirali odnosi vlasnika i nevlasnika, pa odatle i vlasništvo koja se ne zasnivaju na radu.

Nije li te iste ideje, koje su bile „u zraku“ u vrijeme oktobra, najbolje izrazio A. Blok u svojim stihovima:

„Svi na Ural hajte, hajte svi na Ural.
Mi čistimo mesto za tu borbu gordu
čeličnih mašina, gde diše integral
uz mongolsku i divljačku hordu.“

(Poema „Skiti“, prepjev M. M. Pešić).

⁴ Kako svaka doktrina odražava društvenu realnost, koja joj je savremena, i kako je uslovljena klasnim pozicijama svojih autora, vidimo iz slijedećeg:

Potrošnja se nalazi u fokusu ekonomskog rezonovanja ili kod pisaca koji zastupaju interese feudalne klase (Vilijem Spens i R. Tomas Maltus), ili u doktrini kapitalizma koji je postao parazitsko-monopolistički i subjektivno-potrošački (marginalistički pravci buržoaske ekonomije). Lična je potrošnja individualan čin, ne društven; stoga je subjektivizam logična polazna tačka ekonomskog rezonovanja koje ima u fokusu ličnu potrošnju, čovjeka kao potrošača. Subjektivistička rješenja problema vrijednosti nužan su pratilac potrošačkog pristupa.

Naprotiv, koncept proizvodnje dominira ekonomskim doktrinama mladih industrijskih društava u kojima je centralna ličnost preduzetnik, a ne rentijer; dakle, ekonomskom doktrinom mlade buržoazije, a isto tako ekonomskom doktrinom socijalističkih društava. Proizvodnja je društven čin; zatim, ona je van subjekta, dakle, objektivno postojeća; i društvo i proizvodnja su objektiviteti. Stoga su objektivistička shvatanja u ekonomskoj teoriji (u prvom redu: radnotroškovna teorija vrijednosti) adekvatna tim društveno-ekonomskih poretcima.

Ove konceptualne veze postoje i opravdano je na njih ukazivati: no, ovdje se ne radi o stvarnoj uslovljenosti radne teorije vrijednosti, o objektivno postojećim društvenim realitetima iz kojih je ta teorija ponikla, već o povezanosti raznih aspekata teoretske nadgradnje. Čini mi se da i sam Rol to tako shvaća.

Govoreći o doprinosu klasične političke ekonomije razvoju ekonomske misli uopšte, potrebno je istaći još jednu ne malo važnu činjenicu: ona nam je ostavila prvi logično konzistentni, funkcionalno unutrašnje povezani sistem ekonomske teorije; to je prvo cjelovito teoretsko uopštavanje privrednih procesa. Stoga se prije klasicizma može govoriti o više ili manje značajnim idejama o ekonomskom životu; no, jedinstveno, iznutra logično konzistentno povezane doktrine prije klasične ekonomije nije bilo. Stoga su klasici osnivači ekonomske nauke.

Klasični političko-ekonomski sistem nastao je u uslovima ranog industrijskog kapitalizma, dakle, u uslovima u kojima kapitalizam još nije stigao da pokaže svoju »drugu stranu«, svoje naličje. Sistem je, u vrijeme kad je nastao, imao karakter revolucionarnog.

»Kao kritika usmerena istovremeno protiv autoritarizma jedne autokratske države i protiv privilegija i uticaja zemljišne aristokracije, politička ekonomija je u svom početku (misli na klasičnu školu — op. D. N.) odigrala revolucionarnu ulogu«⁵.

Budući da se unutar sistema još nisu zaoštrile njemu imanentne protivurječnosti, budući da još nije došlo do novih klasnih sukoba, nije ni postojala potreba za odbranom klasnih interesa i stavova. Klasična politička ekonomija nije imala svoju istovremenu alternativu. Stoga je klasična politička ekonomija ne samo prvi naučni sistem na ovom području nego je ona ujedno jedini, jedinstveni sistem građanske ekonomske doktrine svog vremena. Tek će kasnije, zaoštavanjem klasnog sukoba, traženjem alternativnih društvenih rješenja, s jedne strane, i odbranom postojećeg poretka, s druge, ideološko jedinstvo ustupiti mjesto intenzivnoj diverzifikaciji unutar političke ekonomije uopšte, pa i građanske političke ekonomije posebno. No u najnovije vrijeme oštra klasna polarizacija dovodi do klasne konsolidacije unutar dvije osnovne klase kapitalističkog društva; ovdje imamo u vidu konsolidaciju unutar ekonomske doktrine. S jedne strane, politička ekonomija proletarijata konsolidira se kao marksistički sistem političke ekonomije, a građanska (buržoaska) ekonomska nauka formira se u jedinstveni sistem marginalističke mikro i kejnzijanske makroanalize.

Jedinstvenost teoretskog sistema, kojem se ne sučeljavaju istovremena alternativna rješenja, njegova usmjerenost na obračun s prošlošću i njegov još neugroženi položaj od kritičkih snaga koje za kritiku nisu dovoljno sazrele, daju sistemu klasične političke ekonomije kvalitet revolucionarnog, s jedne strane, te kvalitet objektivnog, s druge.

⁵ M. Dobb: Politička ekonomija i kapitalizam, Beograd, izd. Rad, str. 65.

Kapitalistička društvena realnost još je pružala okvire za naučnu objektivnost, jer nije bila ugrožena, jer društvene protivrječnosti između buržoazije i proletarijata nisu bile dovoljno zrele. Premda su klasici, napose Smit i Rikardo, bili »teoretičari buržoazije i za buržoaziju« (Marks), premda se njihovo teoretiziranje kreće unutar pretpostavaka, unutar okvira kapitalističkog društva, ono nije apologetsko, kao kasnija građanska politička ekonomija; naprosto, za tim još nije postojala društvena potreba, napose ne u Engleskoj, u kojoj se buržoazija osjećala dovoljno snažnom vis-à-vis starom i novom, potencijalnom klasnom neprijatelju. U tome je korijen naučne objektivnosti engleske klasične škole, njezinog »naučnog poštenja« (Marks).

II

Nastojali smo da izložimo bitne stavove klasične političke ekonomije, da ukažemo na idejnu baštinu koju je ta škola ostavila kasnijim generacijama ekonomskih mislilaca.

Govoreći o uticaju klasicizma na kasniju ekonomsku misao neki autori pretjeruju tvrdeći da on nije nikad, zapravo, ni prestao. Iako se neke komponente klasične teorije mogu naći sve do danas, makar kao rezidue, gotovo u svakom ekonomskom učenju vrijednom pažnje vremenske granice klasicizma svakako postoje. No, on je vršio presudan utjecaj na političku ekonomiju sve do danas; pažljiva analiza pokazaće njegove tragove i tamo gdje ih ne bismo, na prvi pogled, očekivali.

Uticaj klasicizma na kasniju političku ekonomiju očituje se ne samo u prihvatanju ovih ili onih bitnih koncepata te škole; on je isto tako očit i u žestokim kritičkim reakcijama koje je ona izazvala, kao i u upornim nastojanjima da se njezina učenja prilagode određenim »zahtjevima vremena«.

Stoga, govoreći o uticaju klasične ekonomije na kasniju ekonomsku misao, razlikovat ćemo nekoliko pravaca tog uticaja:

1) dalje razvijanje klasičnih stavova, i to:

— ili s nastojanjem da se održi postojeća ekonomska struktura društva, tj. kapitalistički društvenoekonomski sistem; ovo nastojanje, u promijenjenim društvenim okolnostima, navodi građanske ekonomiste na prilagođavanje, dopunjavanje, »tumačenje« pojedinih klasičnih koncepata, s namjerom da ih prilagode potrebi odbrane sistema; to je pravac apologetike kapitalizma;

— ili s nastojanjem da se ta struktura promijeni, zasnivajući to nastojanje na dosljednim primjenama rezultata klasične doktrine;

2) kritiku klasičnih stavova, koja, kao što ćemo pokazati, može dolaziti s raznih klasnih pozicija.

Govoriti o utjecajima koje je klasična doktrina izvršila na kasnija učenja ekonomskih mislilaca moglo bi da znači analizirati kompletnu historiju ekonomske misli, od klasične škole na ovamo. Možda, poslije toga, u historiji ekonomskih doktrina više ništa ne bi ni trebalo da bude rečeno.

Naravno, ovakav se pristup ne može očekivati na ovom mjestu. On bi nadilazio naše ograničeno nastojanje da u kratkim crtama skiciramo najznačajnije utjecaje koje je klasicizam izvršio na kasnije, napose neposredne, sukcesore. Svako odlaženje u širinu, u detaljniju i suptilniju analizu relacija klasicizma prema novijim ekonomskim učenjima nužno bi vodilo u niz separatih studija, čiji bi opseg i vrijeme koje bi tome trebalo biti posvećeno prelazilo okvire onoga što se ovdje očekuje. Stoga ćemo se ograničiti da naznačimo prihvatanje, tj. odražavanje, ili odbacivanje pojedinih bitnih koncepata klasicizma od strane mislilaca i škola koje znače glavne tačke na putu razvoja ekonomske misli, ne ulazeći u periferno i akcesorno.

Iz arsenala idejne baštine klasicizma najduže su se u građanskoj političkoj ekonomiji održala dva ključna koncepta: racionalističko-naturalistička doktrina socijalne filozofije i liberalizam u ekonomskoj politici. Bez obzira na subjektivne tonove autora, koji su ovim osnovnim konceptima klasicizma ponekad davali u izvjesnoj mjeri modificirana tumačenja, možemo reći da su ova dva osnovna koncepta dominirala građanskom političkom ekonomijom sve do pojave Kejnza.

Racionalističko-naturalistički koncept prirodnih privrednih zakona bio je doveden u pitanje tek sporadično, od perifernih kritičkih glasova; no glavni tokovi ekonomske misli prihvatili su ovu postavku bezuslovno; ona je vezivana uz egzistenciju političke ekonomije kao nauke. Iz koncepta prirodnog privrednog zakona proizilazilo je shvatanje o privrednom automatizmu, o samoregulirajućoj snazi privrede, uz koje su obično bili vezivani koncepti ekonomskog harmonizma i optimizma.

Ovaj bazični filozofski koncept prihvaćen je i od onih građanskih ekonomista čiji su ekonomsko-teoretski sistemi, tj. sistemi ekonomske analize stricto sensu očito oponirali klasicizmu, napose Rikardovom učenju. Već su Maltus i Sej kritički odbacivali mnoga mjesta iz sistema Rikardove ekonomske teorije; marginalizam (shvatajući ovaj pojam vrlo široko) zasnivao je svoju analizu na dijagonalno suprotnim polaznim stavovima; no, unatoč tome, socijalno-filozofski koncepti ostali su suštinski identični konceptima klasične ekonomije, iz čega je slijedila sličnost, ako ne identičnost, metodološkog pristupa.

Koncept prirodnog privrednog zakona, već samom odredbom »prirodnog«, nosio je u sebi određenje apsolutnosti, vremenske i mjerne univerzalnosti. Nadalje, shvatanje ekonomskih tokova kao prirodnih procesa bilo je vezano uz shvatanje čovjeka-privrednika kao prirodnom danog faktora. Njega su, kao privrednika, podsticali prirodni motivi, njegovo je privredničko ponašanje bilo uslovljeno njego-

vom prirodom. U strukturu njegove ličnosti bile su utkane prirodne komponente koje su određivale njegovo ponašanje kao privrednika: Smit govori o motivu egoizma, nagonu k trgovanju i sl. Stvoren je koncept »homo economicusa«, kojim je baratala, iako tacite, klasična ekonomija, a explicite kasnija postklasična liberalna učenja i marginalizam.

Ovako shvatanje privrednih zakona i prirode čovjeka kao privrednika nužno je vodilo apstraktno-deduktivnom metodu, nehistorizmu i nedinamizmu, tj. statičnom pristupu. I privredni zakoni i čovjek kao privrednik shvatani su kao konstante. Stoga se ekonomska analiza temeljila na apstraktnim pretpostavkama, na aksiomima, kao što je, npr., bio onaj o slobodnoj konkurenciji kao svemogućoj »nevidljivoj ruci«, koji su vremenom sve više gubili vezu sa ekonomskom realnošću, dok nesklad nije postao »vrišteći«. Dob ističe da je baš ovakav, apstraktno-deduktivan, pristup činio klasičnu ekonomiju nepodobnom za postavljanje adekvatne teorije privrednog razvoja; nehistorizam i statičnost ne mogu se pomiriti s dinamikom razvitka.

Racionalističko-naturalistička komponenta, kao filozofska baza sistema ekonomskog rezonovanja, odvela je neke građanske pisce, napose one čiji je apologetski stav bio najočitiji, kao što je to slučaj s francuskim liberalima — Sej, Bastija, Dinoaje i dr. — do plitkog optimizma i harmonizma. Sve je u kapitalizmu, tj. njegovoj privredi, najbolje što može da bude: Sejov »zakon tržišta«, Bastijaovo shvatanje cjelokupne privrede kao sistema prirodnih harmonija, Kerijevo djelo o »Harmoniji interesa« itd. Izgleda da je francuska misao uvijek voljela kontraste, da ne kažemo ekstreme: ili je kapitalizam dobivao najangažiraniju apologetiku ili najmilitantniju kritiku.

Engleska postklasična doktrina, tj. pisci koje Marks naziva vulgarizatorima klasicizma, napose Rikarda, iako prihvataju i filozofsku i ekonomsko-političku komponentu klasičnog učenja, pokazuju više smisla za realnost negoli francuska buržoaska ekonomija. Najznačajniji između njih, Dž. St. Mil, daleko je od toga da kapitalistički sistem smatra »najboljim od svih mogućih svijetova«. U prvom redu, Mil je iz racionalističko-naturalističkih postavki, koje prihvata, izvukao sasvim drugačije shvatanje o harmoničnosti kapitalističkog sistema negoli Francuzi. Klasična škola, napose Smit, shvatanje o ekonomskom harmonizmu, tj. svoj ekonomski optimizam, temelje na platonskoj postavci o nejednakim sposobnostima ljudi, znači na postavci o nejednakosti ljudi. Kroz podjelu rada i konkurenciju nejednaki se slažu u jedan harmoničan društveni mozaik. Mil je svoje društveno-ekonomsko naziranje temeljio na utilitarističkoj filozofiji Bentama. Idući za maksimiranjem društvene korisnosti i blagostanja kao načina ostvarenja ljudske sreće, u račun su se uzimali svi ljudi podjednako; ukupnost društvene sreće sastoji se od zbira individualnih sreća. Polazeći sa tog stanovišta svaka ljudska jedinka javlja se kao jednaka drugoj, u svom svojstvu reflektanta na blagostanje i sreću. Stoga problematika raspodjele u takvom sistemu umovanja dobiva posebno

značajno mjesto. Budući da je realnost kapitalističkog sistema bila daleko od toga da osigurava maksimum sreće za najveći mogući broj ljudi, postavlja se pitanje društvenih reformi, i to upravo na područje raspodjele. Kapitalistički način proizvodnje ima svoje racionalno opravdanje u ekonomskoj efikasnosti, no način raspodjele ga nema; on je nekoristan (za velik broj ljudi) pa stoga i neracionalan. Harmonija interesa može da se uspostavi tek nakon slobodnih, na razumu zasnovanih zahvata unutar područja raspodjele.

Tako je Mil, makar djelomično, napustio, za ljubav realizmu, i racionalističko-naturalističku filozofsku i liberalnu ekonomsko-političku komponentu klasicizma. Odijelivši problematiku proizvodnje od problematike raspodjele, prvu je ostavio unutar kruga klasičnih koncepata, dok je u drugu unio tezu intervencije, s ciljem osiguranja maksimuma sreće za najveći mogući broj ljudi; u tome je Milov »socijalizam«.

No, time je njegov sistem izgubio na jedinstvenosti; on nije logično konsistentan i Marks mu s pravom prebacuje nedosljedni eklektizam. Osnovna mu je karakteristika, kao i nekim drugim britanskim misliocima, pa i ekonomistima, nastojanje za kompromisom: branilac individualnih sloboda i slobodne konkurencije (njegov spis »On Liberty«) ujedno je i žestok kritičar principa laissez-fairea, zajedno s britanskim romantikom Kobridžom, ističući da se ta doktrina sastoji u stanovištu da vlada radi najbolje kad ništa ne radi (slično je mislio Smit, bar za ekonomsko područje,) a to je, veli on, najljepše opravdanje za njezinu sebičnu nesposobnost.

Filozofski i ekonomsko-politički koncept klasicizma, uz istovremeno negiranje svega onog što je klasicizam stvorio na području čisto ekonomske analize, uz istovremeno zauzimanje potpuno suprotnih polaznih stavova u toj analizi, doveden je ad absurdum u marginalističkim učenjima.

Koncept ekonomskog prirodnog zakona kod marginalista je apsolutiziran; ide se za izgradnjom »čiste nauke«, slobodne od natruha političke doktrine, tj. od natruha kvalitativne analize društveno-ekonomskih poredaka. Metod je strogo apstraktno-deduktivan, način izražavanja matematsko-kvantitativan. Analiza redovno statična (model slobodne konkurencije). Optimizam je marginalista sui generis: naime, budući da se ekonomska analiza uopšte ne dovodi u relacije s društvoekonomskim poretkom, to se ni taj poredak ne preispituje i ne dovodi u pitanje; on se shvata kao konstanta.

Austrijska psihološka škola, napose u borbi s historizmom (Methodenstreit), akcentirala je klasičnu tezu racionalističko-apstraktnog karaktera ekonomskog rezonovanja; svodeći ekonomsku analizu na čistu ekonomsku logiku homo oeconomicus-a, marginalizam je akcentirao i individualističku tezu klasicizma; sve je ovo bilo lišeno bilo kakve veze s realnim problemima društvene ekonomije; taj način analize nije bio podoban da pruži odgovor na pitanja sukoba rada i kapitala, na pitanje međunarodnih ekonomskih sukoba koji su proizlazili iz imperijalističke politike partnera, itd.

U prvom redu, pretpostavljeni homo economicus, subjekt koji ekonomski rezonira, taj ekonomski Robinzon — kako ga naziva Marks nije bio realan čovjek-privrednik, čija je psiha daleko kompleksnija jer se formirala pod uticajima raznih klasnih interesa i raznih društvenih grupa.

Budući da se subjektivističke teoreme nisu potvrđivale u realnosti, nastojalo se samo teoreme shvatiti kao realnost: pretpostavka slobodne konkurencije shvata se zbiljski, kao realnost slobodne konkurencije, itd. Ovo (da se ono što se želi shvata kao ono što jest) dovelo je do opasnog optimizma. Naravno, ako se svijet tako shvata, tad je on najbolji mogući, tad je sve idilično i harmonično. Edžvort zaključuje, slično Bastjau: ekonomski mehanizam je dio vasseljenskog mehanizma, a marginalistička ekonomija na ekonomski teren transponirana mehanika; sve to skupa in maiorem gloriam Dei!

L. Valras isto je tako apstraktno-deduktivan mislilac, kreator »čiste ekonomije«, sistema univerzalnih ekonomskih zakonomjernosti, nezavisnih od bilo kakvih realnih društvenih određenja. No, njegovo shvatanje kauzalne povezanosti pojava, što karakterizira svaki racionalističko-naturalistički pristup, drugačijeg je karaktera negoli kod njegovih prethodnika, bilo klasične škole bilo austrijskih subjektivista. On ne ide za istraživanjem uzroka, napose odbacuje koncept primae causea u ekonomiji; stoga u njegovom sistemu nema mjesta za kategoriju vrijednosti; njemu je to metafizički pojam. Sve se svodi na ispitivanje opšte međuzavisnosti ekonomskih pojava, dakle, na njihovu funkcionalnu povezanost. Racionalistički naturalizam ima kod Valrasa jedno specifično značenje. Isto tako i liberalistička koncepcija klasika i austrijskih subjektivista dobiva kod Valrasa jedno specifično značenje. Da bi se osiguralo funkcionisanje sistema slobodne konkurencije, na kojem on zasniva svoju zgradu ekonomske teorije, potrebna je i preporučljiva intervencija države u pravcu eliminiranja monopolističkih situacija. Time Valras donekle podsjeća na Mila, a još više na kasnije neoliberalne (Alea, Riefa, Bodina, Lipmana i dr.): prirodni poredak slobodnog preduzetništva ipak ne može bez države i njezine intervencije. Iako sve ovo nije logično dosljedno, svakako je znak većeg osjećaja za realnost; iz tog vjerovatno rezultira i Valrasova naklonost socijalizmu, što opet podsjeća na Mila.

A. Maršal pokazuje još veće odstupanje od ortodoksnih i ad absurdum dovedenih stavova klasične škole. Njegov smisao za realnost pokazuje se u proširenju analize s isključivog slučaja potpune konkurencije i na slučaj nepotpune (neperfektne) konkurencije. Zatim, napušta statički pristup, uvodeći u analizu razlikovanje perioda, tj. faktor vrijeme. Nadalje, premda liberal, ima osjećaja, kao i Dž. St. Mil, za socijalne probleme koji proističu iz odnosa rada i kapitala.

Možemo zaključiti — da je građanska ekonomija poslije klaska slijedila, bar globalno, osnovne filozofske i ekonomsko-političke

koncepte klasicizma: koncepciju prirodnih privrednih zakona, ekonomskog automatizma, optimizma i harmonizma, individualističko-egoistički koncept, tj. hedonističko načelo (egoistički motiv kod Smita, koncept homo oeconomicus-a), apstraktno-deduktivni pristup, liberalistički stav slobodne konkurencije i slobodne trgovine.

Međutim, na području ekonomske teorije stricto sensu došlo je vrlo rano do oponiranja klasicizmu, napose Rikardu, do napuštanja klasične ekonomske teorije, do stvaranja novih ekonomsko-teoretskih sistema suprotstavljenih klasicizmu. Do ovog je došlo uslijed promjena u samom kapitalističkom načinu proizvodnje i tome odgovarajućih pomjeranja unutar kapitalističkog društva. Odnos između rada i kapitala je zaoštren; brak između buržoazije i radnih masa, sklopljen u vrijeme obaranja feudalizma, urodio je po dolasku buržoazije na vlast, nesporazumima, pa raskidom. Naravno, ovo nalazi svoj ideološki odraz — na strani radničke klase: pojava socijalističkih učenja, na strani buržoazije: apologetska političke ekonomije. Time se gube revolucionarnost i objektivnost građanske ekonomske misli uz ustupanje mjesta apologetskim stavovima. Umjesto »otvorenog« Smita i »cinika« Rikarda, dolaze manje ili više providni pledoajei Seja, Bastija i sl., ili nategnuta nastojanja da se nađe izlaz u kompromisu (Mil i sl.).

U nastojanju da se kapitalistički sistem odbrani od socijalističke kritike, buržoaski su se ekonomisti najprije oborili na onaj dio klasičnog učenja koji je služio kao teoretska osnova za kritiku sistema: na radnu teoriju vrijednosti, napose u Rikardovom izdanju.

Nju već napušta Maltus i vraća se Smitu. Say ide dalje, daje alternativno rješenje koje je kombinacija teorije troškova proizvodnje i subjektivističkog pristupa. Rikardova teorija vrijednosti bila je ranjiva, jer nije bila dorečena: problem transformacije vrijednosti u cijenu ostao je otvoren; postojanje prosječne profitne stope i apsolutne rente izgleda kao da se protivilo zakonu radne vrijednosti. Ovim se koristi Bailej i žestoko kritikuje Rikarda. Zatim slijedi razvoj u dva pravca: razvoj radne teorije u teoriju troškova proizvodnje, ili rješavanje problematike vrijednosti sa subjektivističkih pozicija.

Razvoj kapitalizma išao je u pravcu pomjeranja težišta s problematike proizvodnje na problem realizacije. Masovna proizvodnja zasnovana na neslućenom razvoju sredstava za rad postavila je pitanje tržišta, tj. realizacije. Kupac, potrošač, postaje središnja figura ekonomskog života, prodaja glavna briga kapitalističkih preduzetnika. Ovo se odražava u napuštanju radne teorije vrijednosti i prihvatanju subjektivističkih rješenja, tj. marginalizma. Zaoštavanje pitanja tržišta (prodaje) daje podstreka procesu monopolizacije; proizvođački aspekt gubi na snazi, jača aspekt parazitskorentijerski, dakle, aspekt vlasničko-potrošački. Sve je ovo bilo realan temelj za procvat tzv. moderne buržoaske ekonomije, čija je pažnja bila usmjerena prvenstveno na probleme tržišta (dakle, na mikroekonomsku problematiku). Umjesto proizvodnje i raspodjele, što karakterizira klasičnu

ekonomiju, u fokus pažnje građanskih ekonomista dolaze procesi razmjene i potrošnje.

Kejnzov sistem ekonomske teorije značio je prekid s manje-više cjelokupnom građanskom političkoekonomskom tradicijom, ali ne prekid s osnovnom intencijom građanske političke ekonomije: da se brani kapitalistički način proizvodnje od socijalističke kritike. No, njegova odbrana kapitalizma ne temelji se na naivnom optimizmu à la Sej ili Bastija, niti na rafiniranom à la marginalistička učenja; ona ne proističu iz shvatanja da je kapitalizam »najbolje moguće rješenje«, već bolje od onog drugog; stavljajući mu kao alternativu socijalizam, Kejnz daje prednost kapitalističkom sistemu, zasnovanom na privatnom preduzetništvu, kao ekonomski efikasnijem.

Kejnzova »Nova ekonomija« značila je, s jedne strane, odbacivanje bitnih koncepata klasičnog učenja, prihvaćenih gotovo od svih kasnijih građanskih ekonomskih mislilaca: filozofije klasicizma i njegove ekonomske politike. Odbacuje se stav o ekonomskom automatizmu (izražen u Sej-Rikardovom zakonu tržišta), koji proizlazi iz shvatanja ekonomskih zakona kao prirodnih zakona, te iz tog ishodeći optimističko-harmonistički stavovi. S druge strane, Kejnzova ekonomija polazila je s onih pristupnih pozicija koje su bile karakteristične za klasicizam, a koje je odbacila građanska politička ekonomija, napose marginalizam. Naime, Velika kriza značila je prekid s mikroekonomskim pristupom, karakterističnim za marginalizam kao doktrinu monopolnog kapitalizma. Nezaposlenost koja je proizlazila iz zastoja u proizvodnji skrenula je pažnju ekonomista s procesa potrošnje i razmjene na procese proizvodnje i raspodjele. Kako ponovo da se pokrene industrija i kako da osigura takva raspodjela dohodka koja bi otupila rastuća revolucionarna raspoloženja nezaposlenog (i gladnog) proletarijata? — to su bila osnovna pitanja razdoblja Velike krize i slijedeće depresije. Pitanje pokretanja zastale proizvodnje nalazi eho u Kejnzovom učenju o kretanju nacionalnog dohotka i njegovim determinantama, što za sobom povlači preispitivanje problematike raspodjele. Polazne pozicije pri istraživanju ekonomskih kretanja i njihovih zakonomjernosti potsjećaju na one koje su nekad isticali Smit i Rikardo: povećanje bogatstva jednog naroda, zavisno od nivoa razvitka njegove proizvodnje, te problematika raspodjele dohodaka unutar kapitalističkog društva, nerazdvojne od problematike njegove proizvodnje. Polazeći s makroaspekta keynesijanska ekonomija podsjeća na dalekog prethodnika, englesku klasičnu školu.

Već smo istakli shvatanje da je apstraktno-deduktivni pristup klasicizma i njegov nedostatak smisla za historijsko onemogućio postavljanje odgovarajuće teorije privrednog razvitka; pogled na društvo i njegovu privredu bio je statičan, postojeći odnosi su apsolutizirani.

No, ima i potpuno suprotnih shvatanja: da su već u klasičnom učenju sadržana tri osnovna elementa savremenih teorija privrednog razvoja: akumulacija kapitala, porast stanovništva i tehnički progres⁶.

Naime, klasična ekonomija nema isključivi karakter statičnosti; ona je istovremeno i statična i dinamična. Statični su njezino shvatanje prirodnih privrednih zakona i primjena tog shvatanja na pojedine probleme ekonomske teorije, npr.: problem vrijednosti, dohodaka (Rikardovo shvatanje profita), itd. No, ona je i dinamična: npr.: Smitovo učenje o privrednom razvoju, Rikardova teorija privrednog razvoja zasnovana na učenju o stanovništvu (uglavnom prihvaćenom od Maltusa), na učenju o zakonu opadajućih prinosa i učenju o renti.

Čini nam se da je ovaj stav ispravan: ne bi se moglo reći da u klasičnom učenju nema baš nikakve građe za kasnije teorije privrednog razvoja; no, svakako, ta građa nije ni preobilna. Nju ograničavaju statičko-nehistorijski koncepti klasicizma. Npr., Rikardo ukazuje na protuslovlja kapitalističke privrede i tendencije njezinog rasta; dolazi do pesimističkih zaključaka o »granicama rasta«, no on te granice ne vidi na strani snaga budućnosti, već prošlosti; one nisu sadržane u proturječnosti rada i kapitala, već zemljišnog posjeda i kapitala; stoga iz njih ima izlaza: treba ukloniti privilegije zemljišnog vlasništva, otvoriti vrata slobodnoj trgovini, i rješenje je tu. Njegov »pesimizam« završava optimizmom, jer rješenje koje nudi jeste rješenje koje donosi sa sobom neposredna budućnost kao rezultat neumitnog razvoja društva, tada već jasno sagledivog.

*
* *

Prihvatanje i dalje dosljedno izgrađivanje postavki klasične političke ekonomije od strane političke ekonomije proletarijata, napose od strane K. Marksa ima jedno specifično značenje, potpuno opozitno onom koje karakterizira stav kasnijih građanskih ekonomista prema klasicizmu. Naime, na učenjima klasične škole socijalistički su pisci temeljili svoju kritiku tada postojećeg društvenoekonomskog poretka; za Marksa je napose karakteristično nastojanje da na postavkama klasične ekonomije »podigne potpuno različitu društvenoekonomsku strukturu« (E. Rol, op. cit.).

Klasično političkoekonomsko učenje je, dakle, jedan od »tri izvora marksizma« (Lenjin). U taj »izvor« treba ubrojiti, prije svega, radnu teoriju vrijednosti. Ona je poslužila kao kritička inspiracija socijalističkim piscima i prije Marksa: R. Ovenu i engleskim piscima koje obično nazivamo socijalistima-rikardijancima.

No, klasicizam nije bio Marksu isključivo »izvor«, nego i predmet kritike; on klasične postavke nije prihvatao, već kritički preispitivao zauzimajući prema njima svoj stav; ovaj je sadržavao ili odba-

⁶ Vidi: A. Piettre, op. cit., str. 77.

civanje nekih postavki ili njihovo dalje izgrađivanje s jednog specifičnog aspekta i s jednom specifičnom namjenom: sa aspekta proleterske klase i s namjenom kritičkog preispitivanja kapitalističkog načina proizvodnje.

Stoga ćemo utjecaje klasične doktrine na Marksa izlagati unutar izlaganja o kritici klasičnih stavova. Rekli smo već da se utjecaj klasične doktrine na kasniji razvoj političke ekonomije osjetio ne samo u smislu prihvatanja, razrade i ađustiranja klasičnih učenja već i u smislu manje ili više žestokog oponiranja njima. Kako je Marksova doktrina istovremeno i kritika i dalja razrada klasičnih učenja, njegovom stavu prema klasicizmu dat ćemo posebno mjesto, odgovarajuće specifičnosti tog stava.

*
* *
*

Kritika klasicizma dolazila je s raznih strana, odražavajući različite klasne pozicije. Ona je, zatim, iznošena s raznih aspekata, obarajući se na ovu ili onu komponentu klasičnog učenja, redovno mnogo više na Rikarda negoli na Smita koji je svojom teoretskom nedosljednošću otvarao mogućnost da ga kasniji interpretatori shvate kako im odgovara.

U prvom redu, protiv klasicizma su reagirali ideološki predstavnici »ancien régime«, tj. pisci koji su polazili s pozicija interesa feudalne klase.

Tu je potrebno razlikovati dva različita načina reagiranja:

Prvo. Otvoreno suprotstavljanje institucijama buržoaskog društva i nastojanje da se uspostave ranije društvene »vrednosti«; to je krajnja reakcija koja se najbolje izrazila u pseudomističnim trabunjanjima njemačko-austrijske romantične škole, redovno vaskrsavana u najcrnijim danima ljudske historije: za Viljema II i Hitlera. Stavovi ovih pisaca sa stanovišta ekonomske teorije ne bi uopšte zasluživali pažnju da budu pomenuti; no, politička komponenta ovih shvatanja, koja je Evropu i svijet dva puta uzastopce u crno zavila, zaslužuje da bude, s mnogo pažnje, teoretski raskrinkana.

Drugo. Način reagiranja karakterističan za reprezentanta feudallaca u zemlji koja se već industrijski razvila i evoluirala u novo društvenoekonomski poredak, tj. kapitalizam; mislim konkretno na Britaniju i R. T. Maltusa. Ovaj pisac ne odbacuje buržoaski sistem kao takav; naprotiv, on ispituje kako bi ovaj mogao nesmetano da funkcionira. Maltus ide za tim da unutar kapitalizma, koji prihvata, osigura mjesto feudalnoj klasi i njezinim pratiocima, pokazujući da funkcioniranje kapitalizma baš zahtjeva da pozicije feudallaca budu sačuvane. Stoga je Maltusova kritika klasične ekonomije prije svega tehničkog karaktera, tj. ona se odnosi na (od strane klasicizma) »pogrešno« ustanovljene mehanizme funkcioniranja sistema; to je razlog

što se Maltus ne obara na osnovne filozofske koncepte klasicizma (tj. buržoazije), kao što čine romantičari, već na ekonomskopolitički aspekt funkcioniranja sistema: na koncept slobodne trgovine, zalažući se za protekcionizam koji osigurava visoke rente, tj. pozicije feudalne klase. No, ovaj je predstavnik feudalaca vrlo znalački i s puno smislu za buduće osjetio dvostruku opasnost po interese feudalne gospode: ne samo sa strane buržoazije, kojoj nudi nagodbu i koegzistenciju, već i sa strane proletarijata, protiv kojeg ide zajedno sa željenim saveznicima: u tom je smislu upravljena njegova teorija o stanovništvu i ekonomskopolitičke preporuke za radno zakonodavstvo.

Nadalje, među austro-njemačkim piscima postoji jedan specifičan stav pri kritici klasicizma, koji nije potpuno slobodan od »žala za prošlošću«, tj. od institucija feudalnog poretka, premda njihova kritika nije orijentirana izrazito profeudalno; neki su među njima bili liberali, a neki čak socijalno-reformatorski orijentirani. Imam u vidu pisce njemačko-austrijske historijske škole. Težište njihove kritike klasicizma bilo je usmjereno prvenstveno protiv filozofsko-metodoloških postavki klasika, napose Rikarda. Pri tom je oština oponiranja klasicizmu varirala od krajnjih (Knis) do blažih stavova (Rošer), pisci »mlađe« historijske škole — npr. Šmoler. Ovu bih kritiku označio kao kritiku klasičnog metoda, iz čega su slijedili i drugi odgovarajući zaključci: o karakteru političke ekonomije kao nauke, itd.

Oponiranje apstraktno-deduktivnom metodu klasika i klasičnom shvatanju političke ekonomije kao nauke o prirodnim privrednim zakonima vremenski i mjesno univerzalnim, te suprotstavljanje (tim stavovima) historijskog pristupa, koji je redovno dobijao nacionalno obilježje, dovelo je historičare u sukob s marginalistima, koji su upravo kritizirane koncepte klasicizma prihvatili i potencirali.

Klasična politička ekonomija bila je kritizirana i sa stanovišta njezine ekonomskopolitičke primjene, napose na području vanjske trgovine. Ne dovodeći u pitanje klasičnu ekonomsku teoriju *stricto sensu*, pa ni princip liberalizma kao takav, List i Keri su polazili od fakta nejednake razvijenosti raznih nacionalnih privreda (njemačke ili američke vis-à-vis britanskoj) i došli do zaključka da klasične preporuke za ekonomsku politiku, napose vanjskotrgovačku, ne mogu imati opšte važenje. Ovo bih nazvao kritikom klasicizma sa gledišta privrednog razvoja nacionalnih ekonomija. Ta se kritika odnosila, kao što smo pokazali, prvenstveno na ekonomskopolitičke preporuke klasicizma.

Nadalje, klasična ekonomija je kritikovana kao teorija buržoaskog sistema zasnovanog na eksploataciji ekonomski slabijih. Pri tom je kritika, težeći za smanjivanjem tada postojećeg poretka društveno-ekonomskim sistemom u kojem bi bio zaštićen interes radnog čovjeka, pružala dva različita rješenja: jedno je išlo za vraćanjem na ranije privredne poretke u kojima je osnov prisvajanja proizvoda bio rad proizvođača, dakle za vraćanjem na ekonomiju proste robne pro-

izvodnje; drugo je išlo za negiranjem postojećeg i formiranjem novog društveno-ekonomskog uređenja u kojem će se društveni rad temeljiti na društvenim sredstvima za proizvodnju, dakle, za uspostavom novog društveno-ekonomskog poretka. Jedno je, dakle, polazilo od interesa inokosnog proizvođača (npr. zanatlije) koji je bio potiskivan i napokon ekspropiriran od strane kapitalističkog sistema; drugo je polazilo od interesa proletarijata, radništva čija je proizvodnja združena u kapitalistovoj radionici, a koje ne raspolaže ni sredstvima svoje proizvodnje ni njezinim rezultatima; ova otuđenost sredstava za proizvodnju i njezinog rezultata od radnika dovodi ih u položaj eksploatisanih.

Prvu kritiku redovno označavamo kao malograđansku kritiku kapitalizma; nju je izrazio S. de Sismondi. Kritika se temeljila na etičkim pristupima: kapitalizam, napose njegov proces raspodjele, ocjenjivan je s moralnog aspekta. Stoga Sismondi odbacuje kako apstraktno-deduktivni metod klasične ekonomije, tako i njezino shvatanje o karakteru političkoekonomске nauke; nju on smatra normativnom disciplinom; odbacuju se privredni automatizam, optimizam i harmonizam, a zastupaju teze o permanentnoj krizi kapitalističkog sistema koja proizilazi iz nedovoljne potrošnje, te, s tim u vezi, teza o potrebi državne intervencije. Drugim riječima, Sismondi je kritičan prema filozofiji i ekonomskoj politici klasicizma. Naprotiv, on prihvata bazičnu postavku klasične ekonomске analize: radnu teoriju vrijednosti; imajući upravo ovo u vidu Marks ga smatra posljednjim klasikom. Prihvatanje radne teorije vrijednosti poslužilo je Sismondiju kao osnov kritike kapitalističke raspodjele, tj. kao polazna tačka kritike kapitalističkog sistema.

Dok je Sismondi težio da ukloni kapitalističku eksploataciju tako što bi ustanovu privatnog vlasništva protegao na što širi krug ljudi, iz čega slijedi odbrana sitnog i srednjeg posjeda i proste robne proizvodnje, socijalistički su pisci, težeći istom cilju, išli za ukidanjem privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje, za njihovom kolektivizacijom, nastojeći tako karakter vlasništva učiniti adekvatnim karakteru proizvodnog procesa.

U ranijih socijalističkih pisaca ove su težnje proizilazile prvenstveno iz moralnog stava prema kapitalističkom sistemu kao eksploatatorskom i nehumanom. Time je socijalistička doktrina karakterizirana normativnim obilježjem.

Marks je odbacio ovaj normativno-moralizatorski stav socijalista prema kapitalističkom društvenom poretku, pokazavši, analizirajući zakone razvitka ljudskog društva i njegove privrede, da historijski razvoj nužno vodi ukidanju kapitalističkog i stvaranju socijalističkog načina proizvodnje, nezavisno od ljudskih preferencija.

*
* *
*

Proučavajući historiju čovječanstva Marks je utvrdio da izvjesna unutrašnja zakonomjernost vodi ljudsko društvo iz ranijih u novije faze razvoja; ta se zakonomjernost može kvalificirati kao razrješavanje sukobljenih protivrječnosti, do kojih dolazi nadržanjem nivoa postojećih proizvodnih i ostalih društvenih odnosa od strane proizvodnih snaga; ovaj nesklad između razvijenijih proizvodnih snaga i zaostalih proizvodnih odnosa, tj. proizvodnih snaga koje vode novom načinu proizvodnje i proizvodnih odnosa koji se zadržavaju iz ranijeg načina proizvodnje, dovodi kvantitativnim nagomilavanjem do kvalitativnog skoka u novi način proizvodnje; ljudske su aktivnosti pri tom determinirane realnim stanjem sukobljenih proturječnosti. Marksov je sistem filozofije historije deterministički sistem; to mu daje kvalifikaciju naučnog sistema.

Došavši do ovih spoznaja, nužno se nametnulo pitanje: koje sukobljene snage djeluju unutar kapitalističkog načina proizvodnje i do kojeg će razrješavanja dovesti njihov sukob? — jer zašto bi kapitalističko društvo funkcionisalo po drugačijim shemama razvitka no ranija društva koja su mu prethodila? Analizirajući privredu kapitalizma Marks utvrđuje da proces kapitalističke proizvodnje pokazuje, razvijajući se, sve očitiju tendenciju podruštvovljivanja; ne samo da proizvodni proces, tj. proces rada, ima društveni karakter već i kapital, u formi akcionerskih društava, dobija kvalitet društvenog kapitala. Nasuprot tome, sistem raspodjele, tj. prisvajanja, dohotka zasniva se na faktu vlasništva nad proizvodnim sredstvima. Proturječnost društvenog karaktera proizvodnje i privatno-vlasničkog karaktera prisvajanja može se razrješiti jedino — kao što je bilo i tokom ranije historije ljudskog društva — prilagođavanjem proizvodnih odnosa nadraslim proizvodnim snagama; to je značilo: prelaskom sredstava za proizvodnju iz privatnog vlasništva u društveno.

Marksova teza o propadanju kapitalističkog sistema, kao neminovnosti društvenog razvoja, te formiranju novog, socijalističkog načina proizvodnje počiva, dakle, na analizi uzročno-posljedičnih veza među pojedinim etapama razvoja ljudskog društva, znači: na naučnoj analizi; stoga Marksov sistem političke ekonomije proletarijata (i uopšte totalitet Marksova učenja, filozofskog, ekonomskog i političkog) nazivamo naučnim socijalizmom.

Kao što je očito, ovo je sasvim drugačiji pristup problemima socijalne filozofije negoli onaj što ga je zastupala klasična škola.

Marks, kao i klasici, zastupa koncept zakonomjernosti društvenih, pa i ekonomskih kretanja; no, pojam »zakonomjerno« Marksu znači nešto sasvim drugo nego klasicima. Odredba »zakona« sadržavala je u klasičnoj ekonomiji attribute konstantnosti, vremenske i mjesne univerzalnosti. Marks, naprotiv, sadržinu društvenih i privrednih zakona veže uz određeni način proizvodnje; ono nekoliko opštih aksioma, koji

bi važili za privredu kao cjelinu, svodi se na utvrđivanje opšte poznatih stavova koji proističu iz same prirode stvari i ne znače ništa za poblize određivanje specifičnih diferencija pojedinih, među sobom različitih načina proizvodnje. No, historizam nije odveo Marksa do negiranja mogućnosti spoznaje apstraktnih odredaba u političkoj ekonomiji. Kao što je korigirao klasični pojam »ekonomskog zakona«, Marks je korigirao i klasični metod apstrahiranja, ističući nužnost historijskog ograničavanja apstrakcija. Dijalektički koncept o progresu kao sintezi suprotstavljenih snaga ispoljio se u Marksovim metodološkim stavovima koje karakterizira shvatanje o jedinstvu logičkog apstraktno-deduktivnog i historijsko-induktivnog metoda, te shvatanje o jedinstvu spoznajno-teoretskog i empirijsko-praktičnog pristupa. Dotle suprotstavljene filozofsko-metodološke koncepte Marks je spojio vezama povratnog dještva i na taj način našao odgovor za dotad nerazrješivi problem: ima li u takvom determinističkom sistemu nauke o društvu, kao što je Marksov, mjesta za čovjeka, njegovu slobodnu djelatnost, njegovu akciju? Mnogi su socijalni filozofi s pravom zamjerali racionalističko-naturalističkoj filozofiji i njezinoj primjeni na područje društveno-političkih i ekonomskih odnosa zbog suštinske nedosljednosti: kako se jedan deterministički sistem socijalne filozofije (koncept zakonomjernosti!) može da pomiri s individualističko-liberalističkim tezama o slobodi?

Kako slobodu privatno-vlasničkih privrednih poduhvata pomiriti s neumitnim djelovanjem prirodnih privrednih zakona? Smit je pokušao dati odgovor: tu je »nevidljiva ruka«, tj. konkurencija. Nadalje, kako krajnji ekonomski determinizam, zastupan na ekonomskom području, pomiriti s liberalističkom praksom slobodnih izbora na političkom terenu?

Na ova pitanja buržoaska doktrina teško je nalazila odgovor.

Marks je bio veliki majstor u razrješavanju »nerazrješivih« protuslovlja. Polazeći od svog osnovnog koncepta da se spoznaja temelji na empiriji i da se empirička zapažanja temelje na primjeni pojmova, tj. onog što je već spoznato, Marks je dao jedno specifično određenje pojma čovjekove slobode, koje nije protuslovlilo determinističkom shvatanju svijeta i društva. Čovjek je slobodan unutar granica koje mu postavljaju prirodni zakoni, a ne nezavisno od tih granica. Tko se rodio, taj umire, iako obično to ne želi. Znači li to da nije slobodan? Primijenivši sve ovo na teren privrede, sloboda čovjekovih privrednih zahvata očituje se u njegovom djelovanju zasnovanom na poznavanju prirodnih privrednih zakona, a ne protiv prirodnih privrednih zakona.

Gledajući na privredni razvoj društva i na društveni progres uopšte kao na stalno »sintetiziranje« proturječnih snaga, tj. kao na razrješavanje borbe suprotnosti, razumljivo da je Marks odbacivao klasičnu tezu o društvenoj harmoniji. Polazeći sa stanovišta klasne borbe kao pokretača ljudske historije Marks na niz mjesta, u svojim spisima, ironizira plitke koncepte o društvenoj harmoniji.

Postavlja se pitanje: da li Marksovo shvatanje društvene historije, kao historije klasnih borbi, što često dovode u vezu s Darwinovim tezama na području biologije, protivrječi socijalnom i ekonomskom optimizmu klasika, koji ide zajedno s njihovim shvatanjem o društveno-ekonomskoj harmoniji? Van sumnje je da kod Marksa takvog optimizma nema niti može da bude, imajući u vidu ukupnost njegovog učenja. No, Marksova društveno-ekonomska teorija sadrži i te kako značajnu dozu socijalnog optimizma; njegovo je učenje progresističko, on historiju društva shvata kao stalnu evoluciju kroz revolucije, uspon kroz skokove.

Nadalje, kako se Marks odnosi prema individualističko-liberalističkim konceptima klasicizma? Svakako, on nije ni individualist ni liberal u smislu privatnog preduzetništva i u smislu slobodne trgovine. Prvo proturječi njegovoj tezi o podruštvljavanju sredstava za proizvodnju, a druga je irelevantna za interes proletarijata, ako se apstrahira od eventualnog utjecaja sistema vanjske trgovine na visine najamnina, tj. ako se pođe od pretpostavke da je najamnina jednaka novčano izraženoj vrijednosti radne snage. No, Marks je i individualist i liberal u jednom posebnom smislu, imajući u vidu sadržajnu a ne samo formalnu odrebu tih pojmova. Idući za ukidanjem otuđenosti sredstava za proizvodnju od čovjeka-proizvođača, iz čeg proizilazi ukidanje klasne eksploatacije i klasnog društva, Marks zastupa tezu oslobođenja ličnosti kao člana društva. U Marksovu humanizmu je smisao njegovog individualizma i liberalizma. Slobodna jedinka, asociirana s ostalim takvim članovima društva u procesima privređivanja i vođenja društvenih poslova uopšte — nije li to krajnje dostignuće individualističkih i liberalnih stremljenja? Nadalje, idući za maksimalnim razvojem proizvodnih snaga, kao materijalne baze za prelazak u komunističko besklasno društvo, Marks teži za slobodom čovjeka u još jednom smislu te riječi: za slobodom vis-à-vis silâ prirode; u tom je smisao Marks-Engelsova određena pojma slobode: shvatiti svijet da bi se njime vladalo.

Apstrahiramo li od filozofske i ekonomsko-političke komponente klasicizma, stanovište da je klasična škola jedan od izvora marksizma pokazuje se daleko opravdanijim. U prvom redu, Marksov pristup ekonomskoj problematici sličan je klasičnom: procesi proizvodnje i raspodjele nalaze se u žiži istraživanja. Način proizvodnje, prema Marksu, određuje način raspodjele i, s tim u vezi, načine razmjene; potrošnja se nalazi na samoj periferiji ekonomske analize. Međutim, interesantno je da Marksova analiza kapitalističkog načina proizvodnje započinje, u I. tomu »Kapitala«, baš analizom razmjene: problematikom robe, zakona vrijednosti, novca. Zašto je išao tim putem, kad razmjena u njegovom sistemu ima sekundaran značaj, a proizvodnja je primarna? Nastojeći da odredi suštinske odnose u kapitalističkom društvu i privredi, apstrahirajući sve što je nebitno za taj način proizvodnje, Marks dolazi do odnosa rada i kapitala kao bitnog društveno-ekonomskog odnosa kapitalističkog sistema; to je ono što

je njegova suštinska karakteristika. A gdje se ispoljava taj odnos rada i kapitala? Na tržištu, na kojem se radna snaga prodaje kao roba. Dakle, za razumjevanje kapitalističke *proizvodnje* potrebno je, prije svega, ispitati šta se dešava u *procesu razmjene*, jer se upravo u tom procesu sučeljavaju rad i kapital kao dvije odvojene i suprotstavljene sile kapitalističkog društva.

Tako se dolazi do problematike vrijednosti. Radna teorija vrijednosti, koju je Marks zatekao u klasika, napose Rikarda, bila je u skladu s ukupnošću Marksovih filozofskih, ekonomskih i političkih nazora; stoga je on prihvata i usavršava, obesnažujući kritiku koja se temeljila na nedorečenostima i kontroverzijama Rikardove teorije.

U prvom redu, radna teorija vrijednosti, kao objektivističko shvatanje pojma vrijednosti, adekvatna je Marksovoj materijalističkoj filozofiji. Svi su pojmovi i procjene empirički uslovljeni; bitak je materija, a ne subjektivno »ja«, jer je i ono samo dio materijalnog svijeta koji ga okružuje i koji ga kao svijest o sebi uslovljava. Stoga i ekonomske kategorije rezultiraju iz empiričkih zapažanja objektivno postojeće stvarnosti, tj. materije (ma o kakvoj se metamorfozi u procesu njezina kretanja radilo), a nisu konstrukcije našeg »ja«, tj. subjektivno uslovljene. Prema tome, vrijednost roba nije rezultat subjektivnih ocjena, nije odnos subjekta prema stvari (robi), već realan, objektivno postojeći odnos ljudi među sobom koji se na tržištu javlja kao odnos stvari među sobom.

Traži li se suština kapitalističkog načina proizvodnje u odnosu rada i kapitala — bolje rečeno, u eksploataciji rada od strane kapitala — tad je radna teorija vrijednosti jedino adekvatna za takav ekonomskoteoretski sistem. Kako se može govoriti o eksploataciji rada od kapitala ako rad nije jedini stvaralac vrijednosti? U tom baš i jest smisao kasnijih alternativnih rješenja za problem vrijednosti: teorije troškova proizvodnje i subjektivističkih teorija; shvativši vrijednost kao zbir proizvodnih troškova plaćenih pojedinim proizvodnim faktorima (radu, kapitalu, preduzetništvu i zemlji), pitanje eksploatacije se otklanja kao neumjesno: svako je dobio ono što mu pripada. Isto tako, subjektivno rješenje problematike vrijednosti je osnov za subjektivistička obrazloženja profita. Ako je kamata (u ovom slučaju to znači: višak vrijednosti, tj. profit) rezultat subjektivnih preferiranja sadašnjih dobara nad budućima, kao što smatra Bem-Baverk, gdje je onda eksploatacija? Uostalom, B.-Baverk je makar pošteno rekao da njegov sistem ima smisla kao opozicija marksizmu.

Napokon, radna teorija vrijednosti adekvatna je Marksovoj političkoj doktrini: proleterska revolucija proizlazi iz eksploatacije proletarijata, a o eksploataciji može se govoriti tek onda kad onaj koji je eksploatiran stvara ono što mu se oduzima.

Marksu je, kao i klasicima, radna teorija vrijednosti bila polazna tačka pri daljoj ekonomskoj analizi: razmjene, novca, kapitala, raspodjele itd.

Uvodeći u ekonomsku teoriju pojam radne snage i lučeći taj pojam od pojma rada, Marks je postavio temelj za odgovor na pitanja postavljenu Rikardu: kako se radna teorija vrijednosti, kao teorija ekvivalentne razmjene, može pomiriti s neekvivalentnom razmjenom između rada i kapitala?

Nadalje, uvodeći u ekonomsku teoriju pojam viška vrijednosti, dotle klasičnoj ekonomiji nepoznat, razlučivši taj pojam od opšteupotrebljavanog i vrlo neodređenog pojma profita, te uvodeći nove pojmove — »međučlanove«: prosječni profit i cijenu proizvodnje, Marks je premostio dotle postojeći jaz između teorije vrijednosti i teorije cijene i ujedno dao odgovor na »proturječnost« između radne teorije vrijednosti i realnosti kapitalističkog sistema, tj. postojanja prosječnog profita i apsolutne rente.

Izgradivši pojam viška vrijednosti, metodom apstrahiranja sveg nebitnog u odnosima rada i kapitala, Marks je postavio bazu za ispravan odgovor na pitanje, koje je klasičnoj političkoj ekonomiji dotle bilo ostalo otvoreno: šta je to profit, koje je njegova suština? Klasicizam je profit »jednostavno pretpostavljao« (M. Dob), ali ga nije objasnio. Marks je pokazao odakle on dolazi. Time je otvorio mogućnost ispravne analize kapitalističkog načina proizvodnje. No, time je i dalje pomakao analizu kapitalističkog privrednog sistema, koju je klasična ekonomija započela. U tom je bitni Marksov doprinos razvoju ekonomske misli⁷, daljoj izgradnji koncepcija čije je zametke našao u ovom svom izvoru: engleskoj klasičnoj političkoj ekonomiji.

*
* *

Ovaj relativno sažeti prikaz idejne baštine klasicizma i njezinog uticaja na kasniji razvoj političko-ekonomske misli — kako njezine buržoaske, tako i proleterske komponente — nije reflektirao na iscrpnost, iz već navedenih, uostalom očitih razloga; rad je ispao duži no što bi mu namjena dozvoljavala. Opsežnost problematike i njezino vanredno značenje, raspravlja li se o klasičnoj političkoj ekonomiji s marksističke pozicije, nadam se da će opravdati autora pred čitaocima.

Ne pretendujući na iscrpnost, išlo se za analizom osnovnih koncepcija klasicizma i najznačajnijih reakcija koje je on izazvao. Ako je ovom izlaganju pošlo za rukom da podsjeti čitaoce na staru dijalektičku tezu kako ničemu nema početka a ni konačne smrti, a najmanje »svijetu ideja«, tad smo postigli makar da pravilno pristupamo obradi složene problematike historije ekonomske misli. Ako je dobro izabrano mjesto na kojem stojimo, možda će nam poći za rukom da sagledamo ono što treba vidjeti.

⁷ „Bitna razlika između Marksa i klasične političke ekonomije ležala je, stoga, u teoriji viška vrednosti... Njegov značaj kao osnove za kritiku kapitalizma, u mnogo čemu je paralelan sa značajem teorije rente za kritiku zemljoposjedničkih interesa, koju je dala Rikardova škola.“

(M. Dobb: Politička ekonomija i kapitalizam, Beograd 1959, str. 83).

Prof. Dr. DRAGOLJUB NEŠIĆ, Faculty of Economics, Sarajevo

IDEAS INHERITED FROM CLASSICISM AND THEIR INFLUENCE ON THE
FURTHER DEVELOPMENT OF POLITICAL ECONOMY

S u m m a r y

If we leave aside the philosophical, the economic and political components of classicism, then the view that the classical school is one of the sources of Marxism seems to be greatly justified. First of all, Marx's approach to economic problems is similar to that of the classics: processes of production and distribution are in the focus of research. The mode of production determines, according to Marx, the mode of distribution and for that matter the mode of trading; consumption is given little weight in economic analyses. However, it is interesting to note that Marx's analysis of the capitalist mode of production in Volume I of „Capital“ starts with the very analysis of trade: with commodities, the law of value, money. Why did he choose this way, if trade plays a minor role in his system, while the primary reliance is on production? Trying to determine the essential relations in the capitalist society and economy and leaving aside everything which is not vital for this mode of production, Marx comes to conclude that the relationship of labour and capital is the vital socio-economic relationship under the capitalist system, being its distinguished feature. Where does this relationship of labour and capital become manifest? In the market in which the labour force is sold as commodity. In order to understand the capitalist *production* we have to examine, first of all, what is going on in the *process of trade* as it is in this very process that work and capital are confronted as two separate and opposite forces of the capitalist society.

In this way we reach problems of value. The labour theory of value, which Marx found with the classical writers, particularly with Ricardo, was in conformity with Marx's philosophical, economic and political views (this is why he accepted and improved it, invalidating thereby the critique based on controversies of Ricardo's theory.

First of all, the labour theory of value is in conformity with Marx's materialistic philosophy. All the concepts and estimates are empirical: what is essential is the matter and not the subjective „ego“, being only part of the material world surrounding it and determining it as the individual's perception of himself. This is why economic categories stem from empirical observations of the existing reality or rather from matter (regardless of metamorphoses in its movement). The value of commodities is consequently not the result of subjective estimates, it is not the relationship of subject to mater (the commodity) but a real relationship among people, which is reflected as relationship of things in the market.

If we look for the essence of the capitalist mode of production in the relationship between labour and capital or rather in the exploitation of labour by capital, the is the labour theory of value the only one which is appropriate for such an economic theoretical system. How can we talk

about the exploitation of labour by capital, if labour is not the only creator of value? It is here that the later alternative solutions of the problem of value are to be found: the theory of costs of production and subjective theories; if value is considered as the sum of costs of production which have been paid to various factors of production (labour, capital, entrepreneur and the land), then is the question of exploitation not appropriate: everybody has got what he is entitled to. Likewise, the subjective solution of problems of value is the groundwork for subjective interpretations of profit. Is there any exploitation if the rate of interest (in this case it means: surplus value, i.e. profit) is the result of the preference for present goods instead of future ones, as Boehm-Bawerk holds. By the way, Boehm-Bawerk said at least honestly that his system was opposite to Marxism.

Finally, the labour theory of value corresponds to Marx's political doctrine: the proletarian revolution stems from the exploitation of the proletariat. As to exploitation, we can talk about it only when the one who is exploited creates what others take away.

Like the classical writers, Marx started from the labour theory of value in his further economic analysis of exchange, money, capital, distribution etc.

Introducing into the economic theory the concept of the labour force and differentiating this concept from the concept of labour, Marx set the groundwork for the answer to questions set to Ricardo: how can the labour theory of value as theory of equivalent exchange be reconciled with the non-equivalent exchange between labour and capital?

Further, introducing into the economic theory the concept of profit, which had been unknown before in the classical economy, as well as the concepts of average profit and the price of production. Marx filled the gap between the theory of value and the theory of prices, giving at the same time an answer to „the contradiction between the labour theory of value and the reality of the capitalist system, i.e. the existence of the average profit and the absolute rent.

While developing the concept of the surplus value by separating everything which is not vital in the relations of labour and capital, Marx set the groundwork for the proper answer to the question which had not been essence? Classicism „simply presupposed“ profit (M Dobb), but it did not explain it. Marx showed where it comes from. He created possibilities in this way for the proper analysis of the capitalist mode of production. However, he developed thereby also the analysis of the capitalist system, which had started under the classical economy. This is Marx's vital contribution to the development of economic thought and to the further development of concepts, whose inceptions he had found in the English classical political economy.

Проф. Д-р ДРАГОЛЮБ НЕШИЧ, Экономический факультет, Сараево

ИДЕЙНОЕ НАСЛЕДСТВО КЛАССИЦИЗМА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА
ДАЛЬНЕЙШЕЕ РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

Резюме

Абстрахируя от философского и экономическо-политического компонента классицизма точку зрения на классическую школу как на один из источников марксизма можно говорить об оправданности этого взгляда. В первую очередь уже и потому, что подход Маркса к анализу экономической проблематики схож классическому подходу: процесс производства и распределение дохода являются основными моментами исследования. Способ производства по Марксу определяет способ распределения, а в связи с этим и способ обмена; потребление является периферной частью экономического анализа. Однако интересно отметить, что анализ капиталистического способа производства данный Марксом начинается в I томе Капитала именно анализом обмена: проблематикой товара, закона стоимости, денег. Почему он пошел этим путем, когда обмен в его теоритической системе имеет второстепенное значение, а производство первостепенное? Пытаясь определить существенные отношения в капиталистическом обществе и хозяйстве, абстрахируя все то, что менее важно и не так существенно в производстве, Маркс приходит в своем анализе до отношения труда и капитала — как существенного общественно-экономического отношения при капитализме; это и является его важной характеристикой. Где же выражается это отношение труда и капитала? На рынке, где рабочая сила продается как товар. Таким образом для понимания способа капиталистического производства, в первую очередь надо рассмотреть все, что происходит в процессе обмена, т. к. именно в этом процессе сталкиваются труд и капитал в качестве двух различных противоположных сил капиталистического общества.

Таким образом возникает проблематика стоимости. Трудовая теория стоимости, которую Маркс нашел в литературе классиков, в частности у Рикардо, была в соответствии с совокупностью политических, экономических и философских взглядов Маркса (вследствие чего он ее принял, усовершеншил, умалив достоинство критики, базировавшейся на недосказанности, и контраверзиях теории Рикардо).

В первую очередь, трудовая теория стоимости будучи объективистским понятием стоимости, отвечает материалистической философии Маркса. Все понятия и оценки обусловлены эмперически; суть — есть материя, а не субъективизм „Я“, т. к. и „Я“ является частью материального мира, его окружающего. Поэтому и экономическая категория есть результат эмперических наблюдений объективно существующей действительности, т. е. материи (несмотря на метаморфозу — любую — в процессе ее движения), а не конструкции нашего „Я“, т. е. субъективно обусловленные. Вследствие этого стоимость товара не является ни результатом субъективных оценок, ни отношением субъекта к вещам (товару), а реальное, объективно существующее взаимное отношение людей, которое на рынке выражается отношением вещей между собой.

Для определения сущности капиталистического способа производства в отношениях труда и капитала, лучше сказано, в эксплуатации труда капиталом, трудовая теория стоимости является едино адекватна такой экономическо-теоритической системе. Как можно говорить об эксплуатации труда капиталом, если труд не является единым создателем стоимости? В этом то и заключается смысл позднейших альтернативных решений проблемы стоимости: теории издержек производства и субъективистских теорий; понимая стоимость как сумму производственных издержек оплаченных отдельным производственным факторам (труду, капиталу, предпринимателям в стране), вопрос эксплуатации становится неуместным: каждый получил по заслугам. Также и субъективное решение проблематики стоимости является основой для субъективистских толкований прибыли. Если проценты (в данном случае это значит: прибавочная стоимость, т. е. прибыль) являются результатом субъективных предпочтений существующих ценностей над будущими, как это считает Бом-Баверк, где же в таком случае эксплуатация? Однако Бом-Баверк честно признался, что его система кроет в себе смысл оппозиции марксизму.

И наконец, трудовая теория стоимости подтверждает политическую доктрину Маркса о том, что пролетарская революция является результатом эксплуатации пролетариата, а о эксплуатации можно говорить лишь в том случае, когда тот кого эксплуатируют, создает то что у него отнимают.

Для Маркса, также как и для классиков трудовая теория стоимости была исходной позицией для дальнейшего экономического анализа обмена, денег, капитала, распределения и т. п.

Введением в экономическую теорию понятия рабочей силы и сводя это понятие на понятие труда, Маркс заложил фундамент для ответа на вопрос, заданный Рикардо: каким образом трудовая теория стоимости, будучи теорией эквивалентного обмена, может помириться с неэквивалентным обменом между трудом и капиталом?

Затем, введением в экономическую теорию до тех пор неизвестное классической экономии понятие общепольного и весьма неопределенного понятия прибыли, новых понятий — „межчленами“: среднюю прибыль и цену производства, Маркс построил мост через пропасть существующую между теорией стоимости и теорией цен и одновременно дал объяснение „противоречий“ между трудовой теорией стоимости и реальности капиталистической системы, т. е. существования средней прибыли и абсолютной ренты.

Создав понятие прибавочной стоимости, методом абстрахирования всего несущественного в отношениях между трудом и капиталом, Маркс дал основание для правильного ответа на вопрос, который не сумела решить классическая политическая экономия: что такое прибыль и что является ее сущностью но не дал объяснение. Маркс указал на происхождение прибыли и тем самым дал возможность правильному существованию прибыли анализа капиталистического способа производства. Он также развил и анализ капиталистического экономического устройства, которым пренебрегла классическая политическая экономия. В этом и заключается огромный вклад Маркса в развитие экономической мысли и дальнейшего создания концепции, зародыши которой он нашел в ее источнике: английской политической экономии.

